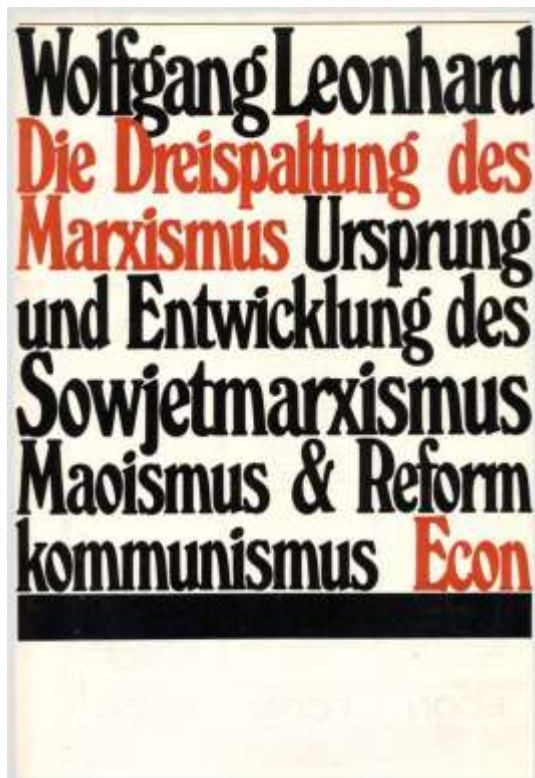

Wolfgang Leonhard

Från marxism till stalinism

Utdrag (kapitlet ”The Second Transformation”) ur Wolfgang Leonhards bok *Three faces of Marxism* (Holt, Rinehart & Winston, New York, 1974). Översättning: Göran Källqvist.

◀ Framsida på tysk upplaga av boken (1:a upplagan kom 1970)

Om källhänvisningarna: Vi har bibehållit de flesta engelska referenserna till Stalins arbeten, men har tagit med svenska titlar och länkar till dem om de finns på marxistarkivet. Däremot har vi inte angett sidhänvisningar till böcker eftersom de finns i flera utgåvor (där sidorna varierar). Men med hjälp av de engelska versionerna (som bl a finns på Marxists Internet Archive) kan man dock ganska enkelt hitta motsvarande avsnitt i en svensk text.

Innehåll

Introduktion	1
Den andra omvandlingen: stalinismen	2
Den nya läran om ”Socialism i ett land”	5
”Uppbygget av socialismen”	6
Stalins nya lära om partiet	8
Strategi och taktik.....	10
”Socialismens seger”	11
Klasskampens skärpning under socialismen	12
Övergången till kommunismen	13
Det framtida kommunistiska samhället.....	14
Från världsrevolution till storrysk chauvinism.....	16
Fredlig samexistens och krigets oundviklighet	18
Förändringarna från Marx till Stalin	20
Marxist-leninistisk kritik av stalinismen	23
Lästips	28

Introduktion

Som framgår av boktiteln *Three faces of Marxism* handlar denna bok om ”marxismens tre ansikten”, med vilket Leonhard syftar på de tre huvudströmningar som dominerade ”den samtida marxismen” när han slutförde boken (1970): 1) den sovjetiska marxismen efter Stalin, 2) maoismen och 3) reformkommunismen (”den humanistiska marxismen”), dit han räknar de idéer som växte fram i Jugoslavien kring 1950 och sedan i Ungern i mitten av 1950-talet och Tjeckoslovakien under 1960-talets andra hälft (”Pragvåren”).

Idag, efter sovjetblockets sammanbrott (och Maos död), finns inte mycket kvar av dessa ”tre ansikten”. Den del av boken som handlar om dessa är inte särskilt användbar för förståelsen av utvecklingen under åren 1970-90. De delar av boken som handlar om den sovjetiska ”marxism” ur vilken dessa varianter växte fram är däremot av stor vikt, eftersom den sovjetiska ”marxismen” under Stalin-epoken hade stor betydelse för utvecklingen av alla tre huvudströmningarna. Leonhard redogör för och analyserar hur den sovjetiska ”marxismen” reviderades, först genom Lenins ”första omvandling” och sedan Stalins ”andra omvandling”.

När det gäller Lenin, så är hans anpassningar av marxismen ganska små (man brukar bl a hänvisa till Lenins partiteori, samt hans betoning av rätten till nationellt självbestämmande) och gäller inte de grundläggande idéerna. I Stalins fall är revideringarna betydligt mer genomgripande och kom att få enorm betydelse för marxismens utveckling, inte minst därför att stalinismen omvandlade ”marxismen” till en uppsättning dogmer som inte kunde ifrågasättas och diskuteras, dvs stalinismen dödade den levande marxismen.

Det som intresserar oss här är därför främst framväxten av stalinismen och det som kännetecknar den. Som framgår av Marxistarkivets programförklaring (se [Om marxistarkivet](#)), så anser vi nämligen att stalinismens seger i Sovjet och dess spridning i världsmåttstock är huvudorsaken till den djupa kris som drabbat marxismen och den revolutionära socialistiska rörelsen.

Stalins ”marxism” uppkom givetvis inte mer eller mindre slumpartat, utan det handlade om att anpassa marxismen till de rådande samhällsliga förhållandena i Sovjetunionen och att ideologiskt rättfärdiga den typ av samhälle som man byggde upp.¹

Författaren Wolfgang Leonhard (1921–2014) var en oppositionell tysk kommunist, som växte upp i Sovjetunionen och tillhörde ledningen i DDR (Östtyskland) efter världskriget, tills han 1949 inspirerades av den jugoslaviska utvecklingen och bröt med stalinismen (han brukade kallas DDR:s förste dissident).² Han fortsatte till sin död att utifrån ett marxistiskt vänsterperspektiv bevaka och skriva initierat om utvecklingen i Sovjet och Östeuropa.³

Leonhard är väl skolad i både den klassiska marxismen och i stalinismens ideologi och förmår därför reda ut vad som utmärker stalinismen och hur dess ”marxism” skiljer sig från den klassiska. Den största svagheten med hans analys är att han inte närmare försöker reda hur de ideologiska förändringarna hänger samman med de klass- och maktförhållanden som utvecklades under Stalin-epoken – om detta se lästipsen allra sist.⁴

Martin F

¹ En marxist som tidigt grundligt analyserade problemet var Leo Trotskij – hans mest kända arbete om detta är [Den förrådade revolutionen](#) (1936).

² Han redogör själv utförligt för sitt politiska liv i [Revolutionens barn](#). Se även [Anmärkningar om Stalin](#), av Frank Maerten, som är en bokrecension, men som även innehåller en del biografiska uppgifter om Leonhard.

³ Se t ex hans [Sovjet i omvandling 1952-1956](#) (utdrag ur boken *Det nya Sovjet*), som handlar om slutet av Stalin-epoken och Chrusjtjovs uppstigande till makten, samt [Det nya Sovjet 1956-1961](#) (resten av *Det nya Sovjet*).

⁴ Han tar heller inte upp hur man under Stalin-epoken i praktiken övergav Lenins betoning av rätten till nationellt självbestämmande.

Den andra omvandlingen: stalinismen

Vi kommunistar är människor av särskild resning. Vi är skurna av särskilt virke. Det är vi, som bildar den store proletäre strategens, kamrat Lenins armé... Intet är högre än kallet att vara medlem av det parti, vars grundare och ledare kamrat Lenin var. Det är inte var och en givet att vara medlem av detta parti. Det är inte var och en givet att hålla stånd mot de oväder och stormar, som är förbundna med medlemskapet i detta parti.¹

Dessa ord yttrade Stalin den 26 januari 1924 i sin ed vid Lenins grav. Redan detta första större politiska uttalande innehåller en hel del av det som skulle bli typiskt för den stalinistiska läran, om än i outvecklad form: att partiet jämfördes med en armé, den stora betoningen av partiets ledande roll, och att dess medlemmar var av "särskild resning" och skapta "av särskilt virke", det indirekta men märkbara anspråket på ofelbarhet, och förhålligandet av en person (vid denna tidpunkt fortfarande Lenin) som "ledaren".

Lenins död gav Stalin möjlighet att inleda en kult av "leninismen". Medan Lenin hade avvisat allt förhålligande av sin person, gjordes nu bombastiska lojalitetsförklaringar till hans minne, hans kropp balsamerades i ett mausoleum, och inom tre månader efter hans död höll Stalin en rad föreläsningar under titeln "Leninismens grunder", föreläsningar som under det följande kvartsseket betraktades som en stor teoretisk studie och var tänkt att upprätta Stalins rykte om att "fortsätta Lenins sak".

Under tiden hade all revolutionär entusiasm försvunnit, hoppet om en världsrevolution hade slutligen gäckats. Allmänheten (inklusive många partimedlemmar) var förlamad och försvagad av många års krig och inbördeskrig, av vedermödor, misär och umbäranden, och förföll till passivitet. Den byråkratiska apparaten trädde nu tydligare i förgrunden, och på Stalins order lanserades "Leninuppådet". Partiets dörrar, som dittills varit noggrant låsta, öppnades på vid gavel. Inom några månader hade hundratusentals anslutit sig till partiet – de flesta var personer som varken hade deltagit i den olagliga revolutionära kampen under tsarismen eller i revolutionen, och som därför enkelt kunde formas och manipuleras av apparaten. De gamla bolsjevikerna från revolutionsåren blev en minoritet.

Omedelbart efter Lenins död hade hans närmaste medarbetare – Trotskij, Bucharin, Rykov, Kamenev, Zinovjev, Tomskij – förvisso fortfarande kvar vad som verkade vara ledande positioner i politbyrå. Men den verkliga makten övergick successivt i händerna på Stalins sekretariat, som alltmer skötte och kontrollerade de lokala partiorganisationerna, valde delegater till partikongresserna, befordrade de lydiga och formbara och undanröjde de som var olydiga eller i opposition. Efter att med framgång ha förhindrat publiceringen av Lenins "testamente", som skulle ha varit ytterst farligt för honom, firade Stalin sin seger vid den fjortonde partikongressen i december 1925. Kongressdelegaterna hade noggrant valts ut av Stalins apparat. Förgäves protesterade Lenins änka, Nadezjda Krupskaja, mot att "testamentet" doldes, förgäves krävde Kamenev från kongressens talarstol: "Tillbaka till Lenin. Vi är mot att skapa en teori om 'ledaren', vi är mot att producera en 'ledare'." Delegaterna som hade valts ut av Stalins apparat överröstade Kamenev. När Kamenev öppet uttryckte sina tvivel om Stalins förmåga att ta ledningen över partiet ökade tumultet. Under stort larm utropade Kamenev än en gång: "Vi är mot teorin om enmansstyre, vi är mot att skapa en 'ledare'."²

Men hans sista varningar dränktes i delegaternas upprepade rop: "Vi vill ha Stalin!"

Tärningen var kastad. Den ena efter den andra av Stalins motståndare och Lenins tidigare medarbetare avsattes från sina poster, uteslöts ur partiet, landsförvisades eller till och med

¹ J. V. Stalin, "On the Death of Lenin", 26 januari 1924, *Works*, Moskva: Foreign Languages Publishing House, 1952-55, band VI, s 47. [På svenska, [Till Lenins död](#), på marxistarkiv.se, s 2.]

² Robert V. Daniels, *The Conscience of the Revolution*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press 1960, s 268

arresterades. Vid sin 50-årsdag den 21 december 1929 hade Stalin lyckats undanröja alla Lenins vapenbröder från ledarskapet och upphöjt sig själv till "vozd" eller "ledare". Nu avgjordes Sovjetunionens inriktning av Stalin och hans lydiga byråkratiska apparatmän.

Även om den första femårsplanen (1928-1933) verkligen lade grunden till Sovjetunionens industriella styrka, så genomgick det sociala och politiska systemet långtgående förändringar. Arbetarnas rättigheter inskränktes, fackföreningarna avskaffades helt, under en kampanj av tvångskollektiviseringar tvingades bönderna in i kollektivjordbruk. Som ett resultat av ökande löneskillnader utvidgades den härskande byråkratins sociala privilegier.

Eftersom bygget av nya fabriker, verkstäder och företag inte åtföljdes av ett ökat inflytande för kropps- och kontorsarbetare, utan tvärtom krossades helt, så ledde den sovjetiska ekonomiska potentialens tillväxt samtidigt till en avsevärd förstärkning av det nya härskande skiktets makt. Tvångsmaskineriet i Stalins diktatur utvecklades ytterligare, förtryck och terror blev en oskiljbar del av systemet, och allt intellektuellt och kulturellt liv underordnades Stalins diktatur. Övergången från leninism till stalinism återspeglades på det ideologiska området första gången med Stalins tes om möjligheten för socialismen att segra i ett land, som fördes fram mellan 1924 och 1926. Allmänheten förbereddes för "uppbygget av socialismen", och den fattigdom och de umbäranden som industrialisering och kollektivisering skulle orsaka skulle komma att rättfärdigas som övergående svårigheter.

Stalins förkastande – så tidigt som 1925 – av det socialistiska jämlikhetsidealet hade som syfte att rättfärdiga de ökande sociala skillnaderna i Sovjetunionens och det nya härskande skiktets privilegier. Stalins teser om "intensifierad klasskamp" och "kapitalistisk omringning" under uppbygget av socialismen var utformade för att ge befolkningen intryck av att leva i en belägrad fästning som, hävdades det, krävde järndisciplin och terror. Samma syfte hade Stalins nya syn på partiet: självkritik, utrensningar, vaksamhet och "kamp mot avvikelser" och "försonlighet" infördes av Stalin, inte bara i den praktiska politiken utan också den politiska läran.

Redan i slutet av 1920-talet förpassade Stalin Lenins revolutionära internationalism till bakgrunden, och den ersattes 1934 av det nya begreppet "sovjetisk patriotism". När de kvarvarande gammalbolsjevikerna och Lenins vapenbröder hade avlägsnats ur partiet med hjälp av ständiga "partiutrensningar", upplöste Stalin i maj 1935 utan vidare diskussion Gammalbolsjevikernas förbund.

I november 1936 utropade "ledaren" plötsligt "socialismens seger" i Sovjetunionen. Socialismen skulle politiskt främst kännetecknas av "moralisk och politisk enhet" och "partiets ledande roll". Men det högtidliga förkunnandet av socialismen hade knappt klingat ut förrän Stalins stora utrensningar inleddes. Under loppet av några få månader arresterades miljontals människor – inklusive de bästa inom den sovjetiska intelligentsian och mer än 70% av högre parti-, statliga och ekonomiska funktionärer och officerskåren. Lenins tidigare medarbetare drabbades särskilt hårt. Ledarna för oktoberrevolutionen 1917 förtalades nu som "agenter", "mördare", "galna hundar", "fascistlakejer", "monster", "avskum" och "folkfiender". De dömdes för groteska anklagelser och sköts.

Efter skenrättegången i augusti 1936 sköts Zinovjev och Kamenev. Tomskij, som var medlem i politbyrån under Lenin, begick självmord i det ökända Lubjankafängelset i Moskva. Efter den andra stora skenrättegången i januari 1937 delade Serebrjakov, Sokolnikov och Radek, som hade rest med Lenin i det förseglade tåget genom Tyskland, samma öde. Serebrjakov sköts, och Sokolnikov och Radek fängslades. De dog i Stalins fängelser. I mars 1938 följde en skenrättegång mot 21 av Lenins närmaste vapenbröder. 18 av dem sköts, inklusive Bucharin, som hade varit medlem i politbyrån, och som Lenin i sitt "testamente" beskrev som "en av

partiets mest värdefulla och betydande teoretiker” och ”hela partiets favorit”.³

Vad gäller de 15 medlemmarna i den första sovjetregeringen 1917, så arresterades Rykov, som först var folkkommissarie för inrikes angelägenheter och efter Lenins död efterträdde honom som ordförande för folkkommissariernas råd, i februari 1937 och sköts efter skenrättegången i mars 1938. Åtta andra folkkommissarier i den första sovjetregeringen, som hade letts av Lenin, arresterades under de stora utrensningarna 1936-1938 och dog i Lenins tvångsarbetsläger: Miljutin (jordbruk), Sjljapnikov (arbete), Oppokov-Lomov (justitiefrågor), Teodorovitj (livsmedel), Glebov (post- och telegraf), Antonov-Ovsejenko, Krylenko och Dybenko (armé och flotta).

Efter denna utrotningskampanj gick den fortsatta byråkratiska utvecklingen snabbare och med färre begränsningar än någonsin tidigare. Medan byråkratin tidigare hade bemödat sig om att dölja sin verkliga makt, framträdde den nu öppet och visade stolt upp epåletter, militära grader och gradbeteckningar. De enorma sociala skillnaderna doldes inte längre, tvärtom fick ”sovjetmiljonärerna” hyllningar och publicitet i pressen. Stalin avskaffade inte bara nationernas jämlikhet i praktiken, utan också helt öppet med sin deklARATION av den ”ledande ryska nationens” herravälde.

För att rättfärdiga denna trend utvecklade Stalin ett stort antal nya politiska läror och begrepp. Han förklarade de stora utrensningarna och massarresteringarna som en ”intensifiering av klasskampen med socialismens fortsatta utveckling”. För att rättfärdiga existensen av en enorm byråkratisk terror- och maktapparat ersatte Stalin helt enkelt Marx’ uppfattning om statens bortvittrande med en ny tes om ”stärkandet av staten”. *Sovjetunionens kommunistiska partis historia, kortfattad kurs*, som publicerades på hösten 1938, var tänkt att radera ut de sista minnena av bolsjevikpartiets verkliga historia. Den storryska nationalismen, som hade främjats sedan slutet av 1930-talet, skulle ge ett nytt ideologiskt band, och den nya kulten av Stalin, som överträffade allt tidigare, skulle tysta all kritik innan den ens hade nämnts. Slutligen tvingades Stalin se till att hans byråkratiskt terroristiska system skulle bevaras för framtiden. För detta ändamål förkunnade han på våren 1939 att staten skulle fortsätta att existera även under kommunismen. Under de sista åren av sitt liv förändrade Stalin begreppet det klasslösa samhället, och kungjorde att de samhälleliga skillnaderna mellan den ”ledande personalen” och de enkla arbetarna skulle fortsätta att existera även under kommunismen.

Följaktligen degraderades ideologin till ett ”rättfärdigande” i efterhand av åtgärder som redan hade vidtagits, och Marx’, Engels’ och Lenins ursprungliga begrepp förändrades godtyckligt och omvandlades till och med till sin raka motsats.

Stalins styre ledde inte bara till begreppsmässiga förändringar av den politiska läran. Som person var han helt olik Marx, Engels och Lenin. Medan de talade många språk flytande och hade tillbringat många år i landsflykt i en lång rad europeiska länder, talade Stalin bara georgiska och ryska, och lämnade med några få undantag inte Ryssland eller senare Sovjetunionen. Marx och Engels, och i mindre omfattning Lenin, skrev inte bara rent politiska artiklar utan också ett stort antal skrifter om ekonomiska, sociologiska och politiska ämnen. Till skillnad från detta inskränkte sig Stalin till den praktiska politikens område. Medan Marx’ och Engels’, och till stor del också Lenins, auktoritet grundade sig på deras överlägsenhet som politiska teoretiker, så var detta inte fallet med Stalin. Först efter att Stalin hade erövat den högsta politiska makten godtog folk hans politiska läror som direktiv. I motsats till Marx, Engels och Lenin, som tvingades inlåta sig på politiska diskussioner, ofta inom sina egna led, var detta sällan fallet med Stalin – eller bara i mycket begränsad skala under de första åren, grovt sett från 1925 till 1929. När Stalin efter 1929 hade upphöjt sig till ställning som Sovjetunionen enda ledare, accepterades hans anmärkningar, åtminstone inom sin egen maktsfär, inte bara utan att motsägas, utan de betraktades i själva verket som ”inspirerade

³ Lenin, [Brev till kongressen m m](#), på marxistarkiv.se, s 2.

uttalanden” från den ”kloke ledaren och läraren” och ”lärandets högste ledare”.

Det återspeglade sig också i Stalins stil. Marx’, Engels’ och Lenins skrifter var genomsyrade av levande och ofta gnistrande polemik. Stalin förkunnade å andra sidan sina politiska teorier i dogmatiskt enkla meningar, ofta i form av frågor som han fortsatte med att själv besvara – på ett tjatigt sätt. För att belysa politiska problem och processer använde Stalin ofta liknelser från det militära eller tekniska området. Således jämförde han partiet med en armé; högre, mellan- och lägre partifunktionärer med generaler, officerare och underofficerare; politisk strategi med ett krig, politisk taktik med ett slag. Han liknade det sovjetiska samhället vid en stor maskin med ledarna vid kontrollspakarna medan de vanliga medborgarna var små kuggjul. Han beskrev författare som ”den mänskliga själens ingenjör”.⁴

Stalins viktigaste skrifter om frågor kring de politiska läroerna omfattar: *Leninismens grunder* (april 1924), *Oktoberrevolutionen och de ryska kommunisternas taktik* (december 1924), *Till leninismens frågor* (januari 1926), *The Possibility of Building Socialism in our Country* [Möjligheten att bygga socialismen i vårt land] (februari 1926) och *The International Character of the October Revolution* [Oktoberrevolutionens internationella karaktär] (november 1927). Av betydelse är också hans tal vid den fjortonde partikongressen (december 1925), den femtonde partikongressen (december 1927), ”Om högeravvikelsen i Sovjetunionen Kommunistiska Parti” (april 1929), om frågor om jordbrukspolitik (december 1929), vid den sextonde partikongressen (juli 1930), till högre ekonomiska funktionärer (februari och juni 1931), vid den sjuttonde partikongressen (januari 1934), om förslaget till Sovjetunionens författning (november 1936), om ”Bristar i partiarbetet och åtgärder för att undanröja trotskistiska och andra bedragare” (mars 1937) – på engelska rubricerad ”Mastering Bolshevism” [Behärska bolsjevismen]^{*}, och slutligen hans ”Rapport till den artonde partikongressen” (mars 1939). Frågor om den politiska läran behandlas också i hans *Marxismen och språkvetenskapens frågor* (sommaren 1950) och *Socialismens ekonomiska problem i SSRU* (hösten 1952).

Den nya läran om ”Socialism i ett land”

Mindre än ett år efter Lenins död, i december 1924, tillkännagav Stalin sin första större förändring av kommunismens politiska teori. Dittills hade kommunister som en självklarhet accepterat att det skulle vara möjligt att upprätta ett socialistiskt samhälle i Sovjetunionen först efter en framgångsrik revolution i de stora industriländerna. Men nu drog Stalin följande slutsatser av kapitalismens ojämna utveckling: ”Därför är socialismens seger i ett land, även om detta land är mindre utvecklat i kapitalistiskt avseende — ehuru kapitalismen bibehålles i andra land, även om dessa länder är mera utvecklade i kapitalistiskt avseende — fullt möjlig och sannolik.”⁵ Bara för socialismens fullständiga seger, hävdade Stalin, ”kräves det gemensamma ansträngningar av proletärerna i flera länder”.⁶

Därmed förkunnade Stalin för första gången sin nya lära om ”socialism i ett land” – om än med en ganska försiktig formulering. Några få månader senare, i juni 1925, tillkännagav Stalin formellt att Sovjetunionen sedan länge hade haft ”allt som behövs för att bygga ett fullständigt socialistiskt samhälle”.⁷ ”Arbetarklassen” (med vilket Stalin menade partiet) skulle kunna använda sin makt för att ”uppbygga det fullständiga socialistiska samhället i vårt

⁴ Stalin använde denna definition i ett samtal med en grupp sovjetiska författare i Maxim Gorkijs lägenhet den 26 oktober 1932. Den återfinns inte i något av Stalins verk utan i en dagbok över hans aktiviteter som finns med i hans samlade verk. Se *Works*, band XIII, s 419.

^{*} Svensk översättning [Kampen mot fascismens trotskistiska agenter och vårt partis uppgifter](#)

⁵ Stalin, *The October Revolution and the Tactics of the Russian Communists*, 17 december 1924, *Works*, band VI, s 387. [[Oktoberrevolutionen och de ryska kommunisternas taktik.](#)]

⁶ *Ibid*, s 391.

⁷ Stalin, ”Questions and Answers”, tal vid universitetet i Sverdlov, 9 juni 1925, *Works*, band VII, s 168.

land ... utan att den proletära revolutionen först segrat i andra länder”⁸ I februari 1926 förkunnade Stalin åter att ”vi med egna ansträngningar och utan revolutionens seger i väst kan bygga ett fullständigt socialistiskt samhälle”.⁹ I slutet av 1926 kände han sig tillräckligt stark för att förkunna att ”Engels’ gamla formulering” (Marx hade sagt samma sak, men nämndes inte) hade blivit ”felaktig”. Den måste ”oundvikligen ersättas med en annan formulering, en som försäkrar möjligheten av socialismens seger i ett land”¹⁰ ty ”om det inte finns någon övertygelse om att uppbygget av socialismen kan fullbordas, så kan det inte finnas någon vilja att bygga socialismen”.¹¹

Dessa få korta uttalanden betecknar övergivandet av Lenins revolutionära internationalism. I dess plats sattes en inriktning på Sovjetunionens inre problem. Även om Stalins nya lära om ”socialism i ett land” var diametralt motsatt leninismen, så låg den helt i linje med de regionala och nationellt inskränkta åsikter som hystes av de praktiska partifunktionärer som utgjorde Stalins stöd. De hade nu en enda uppgift: ”att bygga socialismen”. Det var det första steget i övergången från en revolutionär lära till en lära om industrialisering. Det var ett steg som inte bara var viktigt genom sitt innehåll utan också genom sin form. Det var första gången som en ny lära inte utvecklades ideologiskt, teoretiskt eller historiskt, utan helt enkelt förkunnades från talarstolen – en metod som skulle bli typisk för stalinismen.

”Uppbygget av socialismen”

Från och med 1925 introducerade Stalin begreppet ”bygga socialismen” i kommunismens politiska teori. Han beskrev Sovjetunionen som ”landet som uppbygger socialismen”, och talade om ”kampen för det socialistiska uppbyggets seger”.¹² Med detta begrepp menade Stalin målet att skapa ”socialismens ekonomiska grundval”.¹³ Medan Marx och Engels hade sett en hög teknisk och ekonomisk utveckling i ett land som en förutsättning för en samhällsrevolution, förkunnade Stalin nu en ny tes – att den nya samhällsordningens ekonomiska förutsättningar inte skulle upprättas förrän efter den socialistiska revolutionens seger. Men uppbygget av socialismen ägde rum i en ”kapitalistisk omgivning”. Denna ”kapitalistiska omgivning” var – som han hela tiden upprepade – för honom ett sätt att rättfärdiga förtrycket.

Undertryckningsorganen, armén och andra organisationer, är nu under uppbyggets tid lika nödvändiga som under inbördeskrigets period. Utan att dessa organ finnes är varje som helst tryggt uppbyggnadsarbete från diktaturens sida omöjligt. Man får inte glömma att revolutionen tills vidare segrat i endast ett land. Man får inte glömma att så länge det finnes en kapitalistisk omgivning, består också interventionsfaran, med alla de konsekvenser som denna fara medför.¹⁴

I sina senare skrifter och uttalanden fortsatte Stalin på liknande sätt att hänvisa till ”den kapitalistiska omgivningen” som en avgörande faktor för ”det socialistiska uppbygget” i Sovjetunionen.¹⁵

En andra förändring var att Stalin offentligt övergav Marx’ ursprungliga tanke om jämlikhet. I

⁸ Stalin, *Concerning Questions of Leninism*, 25 januari 1926, *Works*, band VIII, s 69-70. [”Till leninismens frågor”, i samlingsverket *Leninismens problem.*]

⁹ Stalin, *The Possibility of Building Socialism in Our Country*, 10 februari 1926, *Works*, band VIII, s 103.

¹⁰ Stalin, *The Social-Democratic Deviation in Our Party*, 1 november 1926, *Works*, band VIII, s 261.

¹¹ *Ibid*, s 293.

¹² *Concerning Questions of Leninism*, *Works*, band VIII, s 79-80. [”Till leninismens frågor”]

¹³ Stalin, ”Once More on the Social-Democratic Deviation in Our Party”. Rapport till EKKI:s sjunde utvidgade plenarmöte, 7 december 1926, *Works*, band IX, s 25. [*Ån en gång om den socialdemokratiska avvikelserna i vårt parti.*]

¹⁴ *Concerning Questions of Leninism*, *Works*, band VIII, s 33. [”Till leninismens frågor”.]

¹⁵ Stalin, ”Political Report of the Central Committee to the Fourteenth Congress of the CPSU(B)”, 18 december 1925, *Works*, band VII, s 352 [”Centralkommitténs politiska verksamhetsberättelse på SUKP(b):s fjortonde kongress”]. Se även Stalin, *The Economic Situation of the Soviet Union and the Policy of the Party*, 13 april 1926, *Works*, band VIII, s 128.

slutet av 1925 förkunnade Stalin: ”Man får inte leka med fraser om jämlikhet, ty det är att leka med elden.”¹⁶ Stalin hävdade att ”skillnaden mellan det kvalificerade och det okvalificerade arbetet kommer att bestå t.o.m. under socialism, t.o.m. efter klassernas avskaffande”. Följaktligen krävde han: ”För att avskaffa detta onda måste man avskaffa nivelleringen”¹⁷ och ”riktigt organisera arbetslönen”.¹⁸ Senare tillade han påvligt: ”Den sorts socialism där alla får samma lön ... är okänd för marxismen.”¹⁹ Detta övergivande av det marxistiska jämlikhetsidealet och kampen mot ”nivellering” (ett begrepp som introducerades av Stalin och än idag är en väsentlig del av den sovjetiska politiska läran) var ämnad att rättfärdiga de sociala skillnader som hade uppstått i Sovjetunionen och den växande kasten av socialt privilegierade.

Givetvis nämnde Stalin aldrig direkt uppkomsten av en ny privilegierad klass i sina tal eller skrifter. Men han var förvisso medveten om det, eftersom han på våren 1925 talade om uppkomsten av ”nya ledare av arbetet att bygga den nya ekonomin och den nya kulturen”. Specialisterna på olika områden ”leder arbetet att bygga det nya samhället”. ”Det nya samhället går inte att byggas upp utan ledare, precis som den nya armén inte går att bygga upp utan nya befälhavare.”²⁰ Det nya klasslösa samhället skulle nu upprättas av ledare och ledande kadrer – en tanke som säkert skulle ha förvånat Marx och Engels.

Den tredje förändringen av den politiska teorin utgjordes av Stalins tillkännagivande av kollektivisering av jordbruket. Marx, Engels och även Lenin hade varit för en gradvis övergång från enskilda lantbruk till kooperativ. Men nu förkunnade Stalin den ”*socialistiska vägen*” för jordbruket, ”som består i att införa kollektivbruk och sovjetbruk i lanthushållningen”, en väg som leder till att ”småjordbruken sammanslås till kollektiva storbruk”.²¹

I direkt motsats till Marx, Engels och Lenin, som bara hade krävt expropriering av de stora jordägarna (och Marx och Engels uteslöt inte ens kompensation), förkunnade Stalin nu att de välbärgade bönderna (”kulakerna) inte bara skulle bekämpas beslutsamt utan till och med elimineras som klass. I slutet av 1929 tillkännagav Stalin: ”Det betyder att vi övergått från politiken att begränsa kulakernas utsugartendenser till politiken att likvidera kulakerna som klass.”²² För Stalin var exproprieringen av kulakernas egendomar en självklarhet: ”det är numera löjligt och lättsinnigt att prata så mycket om avkulakiseringen. När huvudet fallit, gråter man inte över håret.” Kulaken fick inte släppas in i kollektivjordbruken eftersom ”han är en svuren fiende till kollektivbruksrörelsen”.²³ Kampen mot kulakerna (som vi bör komma ihåg inte var rika godsägare utan bara välbärgade bönder – och det bara i relativ mening) beskrev Stalin så här: ”För att uttränga kulakerna som klass måste man i öppen kamp bryta denna klass’ motstånd och beröva den produktionskällorna till dess existens och utveckling (jordens fria brukning, produktionsmedlen, arrendet, rätten att leja arbetskraft o. s. v.).”²⁴

¹⁶ Stalin, ”Reply to the Discussion on the Political Report of the Central Committee” to the Fourteenth Congress of the CPSU(B), 23 december 1925, *Works*, band VII, s 386-387. [”Slutord till centralkommitténs politiska verksamhetsberättelse” i ”Centralkommitténs politiska verksamhetsberättelse”.]

¹⁷ Stalin, ”New Conditions-New Tasks in Economic Construction”, 23 juni 1931, *Works*, band XIII, s 59. [”Ett nytt läge – Nya uppgifter i de ekonomiska uppbygget” i *Leninismens problem*.]

¹⁸ *Ibid*, s 62.

¹⁹ Stalin, ”Talk with the German Author Emil Ludwig”, 13 december 1931, *Works*, band XIII, s 120. Jämför Stalin, ”Report to the Seventeenth Party Congress on the Work of the Central Committee of the CPSU(B)”, 26 januari 1934, *Works*, band XIII, s 362. [Verksamhetsberättelse på sjuttonde partikongressen om SUKP(b):s centralkommittés arbete.]

²⁰ Stalin, ”To the First All-Union Conference of Proletarian Students”, 15 april 1925, *Works*, band VII, s 86-87.

²¹ Stalin, ”Concerning Questions of Agrarian Policy in the U.S.S.R.”, 27 december 1929, *Works*, band XIII, s 152. [”Till agrarpolitikens frågor i Sovjetunionen”, ingår i [Om kollektiviseringen av jordbruket](#).]

²² *Ibid*, s 173.

²³ *Ibid*, s 177.

²⁴ Stalin, ”Concerning the Policy of Eliminating the Kulaks as a Class”, 21 januari 1930, *Works*, band XII, s 189. [”Till frågan om politiken att likvidera kulakerna som klass”, i [Om kollektiviseringen av jordbruket](#).]

Kollektiviseringen, kungjordes det senare, ”utfördes *uppiifrån* på statsmaktens initiativ, med direkt understöd *nedifrån* av böndernas miljonmassor”.²⁵

Den fjärde förändringen var Stalins nya lära om klasskampen under det socialistiska uppbygget. Marx och Engels hade föreställt sig den sociala revolutionen som en omedelbar inledning till det klasslösa samhället och hade aldrig nämnt någon klasskamp efter en samhällsrevolution. Lenin hade sagt att klasskampen skulle fortsätta i annan form efter en socialistisk revolution. På våren 1929 talade Stalin nu faktiskt om en ”skärpning av klasskampen” och om att ”de kapitalistiska elementen i stad och på land ökar sitt motstånd” och att ”de borgerliga intellektuellas skadegörelse” var en typisk yttring av klasskampen.²⁶ Denna upprepade betoning av en skärpning av klasskampen under det socialistiska uppbygget (då stora markägare och kapitalistiska företagare sedan länge hade upphört att existera) var ett klart medgivande av den arbetande befolkningens motstånd mot det stalinistiska ledarskapets åtgärder. Senare beskrev Stalin till och med klasskampens skärpning som nödvändig för att uppnå det klasslösa samhället: ”Klassernas avskaffande uppnås inte genom att klasskampen utslöcknat utan att genom den stärkes”.²⁷

Med detta yttrande lade Stalin grunden till en annan betydande förändring – hans nya lära om stärkandet av staten:

Vi är för statens bortdöende. Och samtidigt är vi för att stärka proletariatets diktatur, som är den mäktigaste och starkaste av alla statsmakter som hittills existerat. Statsmaktens högsta utveckling i syfte att förbereda förutsättningarna för statsmaktens bortdöende — så lyder den marxistiska formeln. Är det en ”motsägelse”? Ja, det är en ”motsägelse”. Men det är en motsägelse från det levande livet och den återspeglar helt den marxistiska dialektiken.²⁸

I slutet av 1931 krävde Stalin återigen en ”konsolidering” av den ”socialistiska staten”.²⁹

Två år senare gav han följande förklaring till varför staten inte kunde vittra bort utan måste stärkas så mycket som möjligt:

Statens bortdöende uppnås inte genom att statsmakten försvagas utan genom att den i högsta grad stärkes, vilket är nödvändigt för att ge döende klassernas rester dödsstöten och organisera försvaret mot den kapitalistiska omgivningen, som ännu inte på långt när tillintetgjorts och ännu inte på länge kommer att tillintetgöras.³⁰

Mot mitten av 1930-talet hade Stalin därmed gjort en rad viktiga förändringar av Lenins lära: hans nya tes om ”socialism i ett land”; att en gradvis omvandling av jordbruket ersattes med kollektivisering som innefattade en utplåning av klassen av välbärgade bönder; Marx’ jämlikhetsideal hade övergivits och istället uppmanades till kamp mot ”nivellering”; föreställningen att en elit av ”ledande kadrer” skulle inrätta ett nytt socialistiskt samhälle; och slutligen den ”kapitalistiska omgivningen” och ”skärpta klasskampen” under det ”socialistiska uppbygget”, som skulle innebära att staten inte vittrade bort utan tvärtom stärktes.

Stalins nya lära om partiet

Stalin antog inte bara Lenins uppfattning om ett elitparti baserat på demokratisk centralism,

²⁵ *History of the Communist Party of the Soviet Union (Bolsheviks) - Short Course*, New York: International Publishers 1939, s 305. [*Sovjetunionens Kommunistiska Partis (bolsjevikerna) historia. Kortfattad kurs*, kap.11.]

²⁶ Stalin, ”The Right Deviation in the CPSU(B)”, april 1929, *Works*, band XII, s 87-89. [[Om högeravvikelsen i Sovjetunionens Kommunistiska Parti \(bolsjevikerna\).](#)]

²⁷ Stalin, ”The Results of the First Five-Year Plan”. Rapport till SUKP(b):s CK:s och CKK:s gemensamma plenarmöte, 7 januari 1933, *Works*, band XIII, s 215. [”Resultaten av den första femårsplanen” i *Leninismens problem.*]

²⁸ Stalin, ”Political Report of the Central Committee to the Sixteenth Congress of the CPSU(B)”, 27 juni 1930, *Works*, band XII, s 381. [Centralkommitténs politiska verksamhetsberättelse på SUKP(b):s sextonde kongress.]

²⁹ ”Talk with the German Author Emil Ludwig”, *Works*, band XIII, s 107.

³⁰ ”The Results of the First Five-Year Plan”, *Works*, band XIII, s 215. [”Resultaten av den första femårsplanen”.]

internt stabilt och enat, med ansvar för att leda arbetarklassen, utan han gav den också mycket skarpare konturer, både i praktiken och i den politiska teorin.

I slutet av 1924 formulerade Stalin sina ”sex kännetecken hos partiet” som under tre decennier kom att stå i centrum för kommunismens politiska lära. Enligt denna nya lära är partiet först av allt ”arbetarklassens förtrupp” och för det andra ”arbetarklassens organiserade trupp”. Men ännu viktigare är det tredje kännetecknet, enligt vilket partiet är den ”högsta formen för partiets klassorganisation” – på grund av att partiet avgör den politiska linjen för alla andra organisationer, inklusive fackföreningar, kooperativ, fabriksorganisationer, etc., och bestämmer och leder deras aktivitet.³¹ Partiet måste därför vara det ”styrande kraften” medan de andra organisationerna är ”hävstänger” och ”transmissioner”. Stalins föreställning om ”hävstänger” och ”transmissioner” var inte bara politiskt viktig, utan återspeglade också den stil som alltmer vann mark:

Vilka är dessa ”transmissioner” eller ”hävstänger” i den proletära diktaturens system? Vad är denna ”styrande kraft”? Varför blev de nödvändiga?

Hävstängerna eller transmissionerna är just de proletariatets massorganisationer, utan vilkas hjälp det är omöjligt att förverkliga diktaturen.

Den styrande kraften är proletariatets förtrupp, dess avantgarde, som är den proletära diktaturens egentliga ledande kraft.³²

Enligt Stalins fjärde kännetecken måste partiet vara den proletära diktaturens redskap. Det är inte bara nödvändigt för den socialistiska revolutionen, det måste också befastas och utvecklas vidare efter att proletariatets diktatur har upprättats.

Stalins femte kännetecken avgjorde partiets interna struktur. Enligt Stalin utgjorde det en ”en enhetlig vilja, oförenlig med förekomsten av fraktioner”, eftersom partiet karakteriserades av ”viljans enhet” och ”en fullkomlig och obetingad enhet i samtliga partimedlemmars handlande”. Det utesluter ”allt slags fraktionsväsen”. Partiet stärks därför enbart ”genom att det rensar ut opportunistiska element”. Stalin förklarade sitt sjätte kännetecken med att det skedde ett ständigt inflöde i partiet av element från bönderna, småbourgeoisien och intelligentsian, vilket förde in ”en anda av vacklan och opportunism, en anda av upplösning och osäkerhet” i partiet. Partiet måste därför ”i tid [förmå] rensa ut opportunismens ogräs”.³³

Stalins ”sex kännetecken” (som första gången kungjordes på våren 1924) rättfärdigade en centralisering och underordnande av partimedlemmarna. Alltså gick han betydligt längre än Lenin i sin betoning av partiets ledande roll i sovjetstaten: ”Partiet är den ledande kraften i vår stat ... Politiska byrån är inte statens utan partiets högsta organ, och partiet är statens högsta ledande kraft.” Av detta drog Stalin slutsatsen att ”den ledande rollen i vår inrikes- och utrikespolitikens alla huvudfrågor [har] tillkommit partiet”.³⁴ På andra ställen förkunnade Stalin: ”I vårt land vägleder partiet regeringen”;³⁵ han talade faktiskt uttryckligen om ”vårt partis monopol”.³⁶ Det sovjetiska partiets paroller var ”inga vanliga agitationsparoller”, de ”har kraften av ett *praktiskt beslut*, de har *lagens kraft* och måste omedelbart genomföras.”³⁷

Det striktare underordnandet av partimedlemmarna återspeglades tydligt i Stalins krav ”att partiets beslut utan invändningar ska genomföras av alla partiets medlemmar, när dessa beslut

³¹ Stalin, *The Foundations of Leninism*, april-maj 1924, *Works*, band VI, s 177-184. [*Om leninismens grunder.*]

³² *Concerning Questions of Leninism*, *Works*, band VIII, s 34. [*Till leninismens frågor.*]

³³ *The Foundations of Leninism*, *Works*, VI, 189-92. [*Om leninismens grunder.*]

³⁴ ”Political Report of the Central Committee to the Fourteenth Congress of the CPSU(B)”, *Works*, band VII, s 352. [Centralkommitténs politiska verksamhetsberättelse på SUKP(b):s fjortonde kongress.]

³⁵ Stalin, ”Interview with the First American Labor Delegation”, 9 september 1927, *Works*, band X, s 106.

³⁶ *Ibid*, s 120.

³⁷ ”The Right Deviation in the CPSU(B)”, *Works*, band XII, s 69. [[Om högeravvikelsen i Sovjetunionens Kommunistiska Parti \(bolsjevikerna\).](#)]

väl har antagits och godkänts av de ledande partiorganen”.³⁸ Stalin beskrev regelbundna partiutrensningar som ”den nödvändiga betingelse” som krävs för att förbättra partiets arbete och ”skärpa eggen” hos partiet.³⁹ Enligt Stalin måste partiet inte bara gå mot avvikelser utan också ”försonlighet”, vilket betydde en liberal, försonlig inställning till avvikelser. På våren 1929 krävde Stalin ”energisk kamp mot högeravvikelsen och försonligheten gentemot den”.⁴⁰ Från och med då betraktades en ”försonlig inställning” som lika farlig som själva avvikelsen.

Under Stalin infördes slutligen självkritik inte bara i den politiska praktiken utan också i den politiska teorin. Stalins definierade begreppet ”självkritik” som en ”bolsjevikisk metod, för att utbilda partiets krafter”⁴¹ och ”ett outhärligt och ständigt verkande vapen i bolsjevismens arsenal”.⁴² Målet med självkritiken var att undanröja vissa misstag och brister i partiet, i syfte att ”främja partiandan” och ”befästa sovjetmakten”.⁴³ Stalin tillade senare, att utan självkritik kan vi inte ”föra det socialistiska uppbyggnadsarbetet framåt och undertrycka den borgerliga skadegörelseverksamheten”.⁴⁴

I början av 1934 förkunnade Stalin att alla avvikelser som man hade upphört att bekämpa kunde utvecklas till ”en fara för staten”.⁴⁵ Hädanefter betecknades politiska uppfattningar som avvek från partiets allmänna linje officiellt som brott mot staten. Under dessa omständigheter blev vaksamhet inte bara ett drag i det praktiska partilivet utan också en del av ideologin, av partiets lära: ”Vi får alltså inte vaggas partiet till ro utan måste utveckla dess vaksamhet, inte insöva det, utan hålla det kampberett, inte avvärja utan rusta det, inte demobilisera det utan hålla det mobiliserat.”⁴⁶

Dessa reflektioner fick så småningom Stalin att på våren 1937 jämföra det sovjetiska kommunistpartiet med en armé:

Vårt partis ledning består av omkring 3.000-4.000 högre ledare. Det är, skulle jag vilja säga, vårt partis högsta ledning.

Därtill kommer 30.000-40.000 ledare på mellannivå. Det är vårt partis officerskår.

Sedan kommer omkring 100-150.000 tusen lägre partibefäl. Det är så att säga vårt partis underofficerskår.⁴⁷

Strategi och taktik

Samtidigt med sina nya lära om partiet tillkännagav Stalin också nya uppfattningar om den politiska taktiken. Det var på våren 1924 som han första gången presenterade skillnaden mellan långsiktig strategi och kortsiktig taktik. Liksom han hade gjort under sina observationer om partiet använde han återigen till stor del en militär terminologi. Han definierade strategi som ”riktningen för proletariatets huvudangrepp med utgångspunkt från

³⁸ ”Speech Delivered on August 5 [1927] to the Joint Plenum of the CC and CCC of the CPSU(B)”, *Works*, band X, s 82.

³⁹ ”The Right Deviation in the CPSU(B)”, *Works*, band XII, s 14. [[Om högeravvikelsen i Sovjetunionens Kommunistiska Parti \(bolsjevikerna\).](#)]

⁴⁰ *Ibid*, s 110.

⁴¹ ”Against Vulgarizing the Slogan of Self-criticism”, 26 juni 1928, *Works*, band XI, s 133. [“Om vulgariseringen av parollen om självkritik”.]

⁴² *Ibid*, s 134.

⁴³ *Ibid*, s 139.

⁴⁴ ”The Right Deviation in the CPSU(B)”, *Works*, band XII, s 13. [[Om högeravvikelsen i Sovjetunionens Kommunistiska Parti \(bolsjevikerna\).](#)]

⁴⁵ Stalin, ”Report on the Work of the Central Committee to the Seventeenth Congress of the CPSU(B)”, 26 januari 1934, i *Leninism: Selected Writings*, New York: International Publishers, 1942, s 349.

[”Verksamhetsberättelse på sjuttonde partikongressen om SUKP(b):s centralkommittés arbete” i *Leninismens problem.*]

⁴⁶ *Ibid*, s 358.

⁴⁷ Stalin, *Mastering Bolshevism.* ”Report to the Plenum of the CC of the CPSU(B)”, 3 mars 1937, New York: New Century Publishers, 1946, s 27-28. [[Kampen mot fascismens trotskistiska agenter och vårt partis uppgifter.](#)]

revolutionens innevarande etapp”, strategin försökte ”vinna kriget exempelvis mot tsarismen eller bourgeoisien”. I motsats till det försökte taktiken ”inte att vinna kriget i dess helhet” utan med att vinna ”den ena eller andra drabbningen, den ena eller andra bataljen, den strävar att framgångsrikt genomföra den ena eller andra kampanjen, den ena eller andra aktionen”. Taktiken var därmed en del av strategin och underordnad den.⁴⁸

Enligt Stalin var strategins uppgift att på rätt sätt bedöma förhållandet mellan de revolutionära styrkorna och de direkta reserverna (bönder och mellanskikt i ens eget land, arbetarrörelsen i andra länder och revolutionära rörelser i de koloniala och beroende länderna), och även använda de indirekta reserverna (motsättningar och konflikter inom motståndarnas led) i ens egen rörelses intressen.

De viktigaste strategiska uppgifterna var enligt Stalin, för det första att i det avgörande ögonblicket koncentrera sina främsta krafter mot fiendens mest sårbara punkt, för det andra att välja rätt ögonblick för det avgörande slaget, för det tredje att konsekvent driva den linje som hade antagits, oavsett alla tänkbara svårigheter, och för det fjärde ett sådant manövrerande av ens reserver att en ordnad reträtt kunde genomföras om det skulle bli oundvikligt.⁴⁹

Taktiken rörde huvudsakligen ”proletariatets kampformer och organisationsformer, deras avlösning av varandra och deras kombinerings”.⁵⁰ Det var det taktiska ledarskapets uppgift att ”behärska proletariatets samtliga kamp- och organisationsformer och att trygga deras riktiga utnyttjande för att under det givna styrkeförhållandet uppnå största möjliga resultat, vilket är nödvändigt för förberedandet av den strategiska framgången”.⁵¹ Det var den politiska taktikens uppgift att, för det första, koncentrera sig på de kamp- och organisationsformer som under de givna omständigheterna mest sannolikt skulle leda arbetarna ”till revolutionens front” och, för det andra, ”finna den speciella länk”, den speciellt viktiga uppgift vars lösning skulle göra det möjligt att fullfölja alla andra viktiga uppgifter.⁵²

”Socialismens seger”

På kvällen den 25 november 1936 sattes radion på i alla fabriker och verkstäder, på alla kollektiv- och statliga jordbruk, på alla skolor och universitet, kontor och institutioner, och på alla klubbar. Hela Sovjetunionens befolkning hade ålagts att lyssna på Stalins tal vid den åttonde extraordinära sovjetkongressen i Moskva.

Efter en historisk översikt över Sovjetunionens utveckling tillkännagav Stalin plötsligt: ”Vårt sovjetsamhälle har nått så långt att det redan i huvudsak förverkligat socialismen, skapat det socialistiska systemet, dvs. förverkligat det som marxisterna med andra ord kallar kommunismens första eller lägre fas. Vi har således i huvudsak redan förverkligat kommunismens första fas, socialismen.”⁵³

Kongressdelegaternas dundrande applåder fördes via radion till den allra avlägsnaste by. Men till och med lojala partimedlemmar hyste – i alla fall under de första ögonblicken efter detta uttalande – vissa tvivel. Socialismen förverkligad? Många lät sig inte övertygas av Stalins rättfärdigande. Han förkunnade att kapitalismen hade kastats ut från sovjetindustrins sfär, och att ”den socialistiska produktionsformen numera är det odelat härskande systemet inom vår industri”. På jordbrukets område dominerade det ”allomfattande kollektiv- och sovjetbruksystemet”, medan ”kulakerna är likviderade”. Det hade upprättats en sovjethandel,

⁴⁸ *The Foundations of Leninism, Works*, band VI, s 157-160. [Om leninismens grunder.]

⁴⁹ *Ibid*, s 163-166.

⁵⁰ *Ibid*, s 161.

⁵¹ *Ibid*, s 167.

⁵² *Ibid*, s 167, 170.

⁵³ Stalin, "On the Draft Constitution of the U.S.S.R.", 25 november 1936, in *Leninism: Selected Writings*, s 386. ["Om förslaget till Sovjetunionens författning" i *Leninismens problem*.]

”en handel utan spekulanter, en handel utan kapitalister”. Sålunda, förkunnade Stalin, ”är det socialistiska systemets fullständiga seger inom folkhushållningens alla sfärer numera ett faktum” och ”det innebär att den ena människans exploatering av den andra är avskaffad”.⁵⁴

Sovjetunionen, fortsatte Stalin, kännetecknades av det faktum att de utsugande klasserna (stora jordägare, kapitalistiska företagare och kulaker) hade upphört att existera. Det fanns bara två klasser (arbetarklassen och bönderna), och ett samhällsskikt (intelligentsian). Men enligt Stalin hade dessa klasser en helt annan karaktär än klasserna under kapitalismen. Proletariatets plats hade intagits av Sovjetunionens arbetarklass, som ledde sovjetsamhället. De tidigare enskilda bönderna hade ersatts av en kollektiv bondeklass som baserades på kollektivt ägande och kollektivt arbete. Och istället för ”de gamla förbenade intellektuella” hade en helt ny intelligentsia uppstått, som ”med alla sina rötter [är] fästa vid arbetarklassen och bönderna”.⁵⁵

Vad gällde det socialistiska samhällets struktur, kungjorde Stalin att ”i Sovjetunionen kan endast ett parti existera – kommunisternas parti”.⁵⁶ Några år senare tillade han att det sovjetiska socialistiska samhället utmärkte sig genom ett antal nya drivkrafter, inklusive ”sovjetsamhällets moraliska och politiska enhet” och ”sovjetpatriotismen”.⁵⁷ 1952 formulerade Stalin slutligen socialismens så kallade grundläggande ekonomiska lag, som än idag utgör en del av den sovjetiska politiska läran: ”Tryggande av maximalt tillfredsställande av hela samhällets ständigt växande materiella och kulturella behov medelst oavbruten tillväxt och fullkomning av den socialistiska produktionen på basis av högsta teknik.”⁵⁸

De centrala kännetecknen som Marx och Engels förknippade med ett framtida klasslöst samhälle, inklusive avsaknaden av klasser och statens bortvittrande, en association av fria producenter, avskaffandet av skillnaderna mellan stad och land, att uppnå ett samhälleligt välstånd och förverkligandet av principen ”till var och en efter behov”, upphävandet av arbetsdelningen och fritt val av yrke och aktivitetsområde som en förutsättning för befrielsen av den mänskliga personligheten – inget av dessa nämndes ens av Stalin i hans tillkännagivande av socialismen i Sovjetunionen. Avsaknaden av förmögna jordägare, kapitalistiska företagare och rika bönder, liksom nationaliseringen av industrin (som Marx och Engels hade föreställt sig som ett kort övergångsstadium) blev nu avgörande kriterier för ett socialistiskt samhälle som leddes av ett kommunistiskt parti som Marx och Engels aldrig nämnde i detta sammanhang.

Klasskampens skärpning under socialismen

Precis när Stalin hade utropat ”socialismens seger” och förkunnat att de utsugande klasserna hade upphört att existera i Sovjetunionen, inleddes de Stora utrensningarna. Miljontals människor arresterades och skickades till tvångsarbetsläger. Procentandelen partimedlemmar som arresterades var högre än icke partianslutna, medan andelen partifunktionärer var högre än andelen basmedlemmar. Den högsta procentandelen fanns bland högre parti-, stats- och ekonomiska funktionärer och chefer – mellan 70 och 90%.

Denna utrotningskampanj hade pågått i 6 månader innan Stalin i mars 1937 försökte rättfärdiga den. Under den egendomliga titeln – unik i marxismens historia – ”Partiarbetets brister och åtgärderna att likvidera trotskistiska och andra tvetungade politiker” kungjorde

⁵⁴ *Ibid*, s 381-382.

⁵⁵ *Ibid*, s 384.

⁵⁶ *Ibid*, s 395.

⁵⁷ *From Socialism to Communism*, ”Report on the Work of the Central Committee to the Eighteenth Congress of the CPSU(B) on March 10, 1939”, New York: International Publishers, s 35. [”Verksamhetsberättelse på adertonde partikongressen om SUKP(b):s centralkommittés arbete”, i *Leninismens problem*.]

⁵⁸ Stalin, *Economic Problems of Socialism in the U.S.S.R.*, New York: International Publishers, 1952, s 33.

[[Socialismens ekonomiska problem i SSRU.](#)]

Stalin sin nya teori om ”klasskampens tillspetsning med socialismens fortsatta utveckling”. Denna teori var under Stalin en väsentlig del av ideologin (som avskaffades först efter Stalins död), och låter så här:

Man måste krossa och sopa bort den ruttna teorin om att för varje steg vi tar framåt måste klasskampen hos oss allt mera dö bort; att för varje framgång vi vinner skulle klassfienden bli allt tamare.

Det är inte endast en rutten teori, utan även en farlig teori, som söver vårt folk och lockar dem i en fälla; och den ger klassfienden möjlighet att samla sina krafter till kamp mot sovjetmakten.

Det är tvärtom så, att ju större framsteg vi gör, ju större framgångar vi vinner, desto större kommer raseriet att bli hos resterna av de slagna utsugarklasserna; desto förr kommer de att gripa till de skarpaste kampmetoder, dess mer kommer de att skada sovjetstaten, dess mer kommer de att använda sig av de desperataste kampmedel, som de till undergång dömdas sista utväg.⁵⁹

I mars 1937, fyra månader efter att ha tillkännagivit socialismens seger och avskaffandet av alla utsugande klasser i Sovjetunionen, förkunnade Stalin således att klasskampen skärptes.

Övergången till kommunismen

Den 25 november 1936 hade Stalin förklarat att socialismen segrat. Det innebar att övergången till den högre fasen, till kommunismen, hade blivit en omedelbar uppgift. I det tal där han hänvisade till socialismens seger hade han också förkunnat att partiet nu satte sig själv ”som mål att i framtiden förverkliga kommunismens högsta fas”.⁶⁰ Vid den 18:e partikongressen i mars 1939 var Stalin ännu mer definitiv: ”vi är på väg till kommunismen”.⁶¹

Hur skulle man få till stånd denna övergång till kommunismen? Om denna viktiga politiska fråga tillkännagav Stalin två nya uppfattningar. För det första kungjorde han tesen att åtminstone kommunismens viktigaste drag kunde uppnås i ett land. Men det krävde att man måste mäta sig med och gå förbi de kapitalistiska västländerna ekonomiskt, en tes som än idag, efter nästan tre decennier, fortfarande oförändrat är i kraft:

Vi har gått förbi de viktigaste kapitalistiska länderna i fråga om produktionstekniken och i fråga om industrins utvecklingstempo. Det är mycket bra. Men det är inte tillräckligt. Vi måste också gå förbi dem i ekonomiskt avseende. Vi kan göra detta, och vi måste göra det. Endast om vi i ekonomiskt avseende går förbi de viktigaste kapitalistiska länderna kan vi räkna med att vårt land kommer att bli fullständigt mättat med konsumtionsartiklar, vi kommer att ha fullt upp med produkter, och då får vi möjlighet att gå över från kommunismens första till dess andra fas.⁶²

På ett annat ställe i samma rapport sa Stalin att det var en ”ytterst viktig ekonomisk uppgift” att gå om de kapitalistiska länderna.⁶³

Stalins andra nya begrepp gällde statens bortvittrande. Han trodde inte att staten skulle vittra bort ens nu under övergångsperioden till kommunismen. I sitt tal till den 8:e partikongressen i mars 1939 förkunnade han att ”Engels’ sats” om statens bortvittrande bara var korrekt på vissa villkor. Den var bara riktig, förklarade Stalin, på villkor att socialismen redan hade segrat i alla, eller de flesta, länderna och att det därmed inte längre finns ”något hot om angrepp utifrån, inte längre något behov av arméns och statens stärkande förefinnes”. Men detta gällde inte i fallet Sovjetunionen: Sovjetunionen är ”en fullständigt ny, socialistisk stat, vars motstycke ännu ej funnits i historien”. Sedan tillkännagav Stalin sin nya tes i sin favoritstil, fråga-svar:

Vi går vidare framåt, till kommunismen. Kommer staten att bibehållas hos oss även under

⁵⁹ *Mastering Bolshevism*, s 22. [[Kampen mot fascismens trotskistiska agenter och vårt partis uppgifter](#), s 12.]

⁶⁰ ”On the Draft Constitution of the U.S.S.R.”, i *Leninism: Selected Writings*, s 387. [”Om förslaget till Sovjetunionens författning”.]

⁶¹ *From Socialism to Communism*, s 57. [Verksamhetsberättelse på adertonde partikongressen.]

⁶² *Ibid*, s 23.

⁶³ *Ibid*, s 25.

kommunismens period? Ja, den kommer att bibehållas, såvida ej den kapitalistiska omgivningen likvideras, såvida ej faran för militära angrepp utifrån upphäves... Nej, den kommer inte att bibehållas utan dö bort, därest den kapitalistiska omgivningen likvideras, ifall denna kommer att avlösas av en socialistisk omgivning.⁶⁴

På sommaren 1950 rättfärdigade Stalin än en gång bevarandet och stärkandet av staten genom att hänvisa till den kapitalistiska omringningen:

På grundval av studien av vår tids världssituation kom de sovjetiska marxisterna till slutsatsen, att under förhållanden av en kapitalistisk omringning, när den socialistiska revolutionens seger bara har ägt rum i ett land medan kapitalismen härskar i alla andra länder, får landet med den segerrika revolutionen inte försvaga utan måste på alla sätt stärka staten, de statliga institutionerna, underrättelseorganen och armén om detta land inte vill krossas av den kapitalistiska omringningen.⁶⁵

Ersättandet av statens bortvittrande – en speciellt viktig tes i Marx' och Engels' politiska teori – med ett stärkande av staten, som dessutom skulle fortsätta att existera även under kommunismen, återspeglar tydligt att Stalin vände sig bort från marxismens ursprungliga idéer. Han ständiga hänvisning till den ”kapitalistiska omgivningen” kan i bästa fall rättfärdiga behovet av utåtriktade maktinstrument, men verkligen inte den enorma centraliserade byråkratiska statsapparaten och terrorapparaten inne i landet, som i själva verket återspeglar det stalinistiska systemets sociala och politiska konflikter. Ur den politiska teorins synvinkel är det intressant att Stalin flera gånger beskrev statens bortvittrande som ”Engels' sats” och bara hänvisade till *Anti-Dühring* utan att en enda gång nämna att Marx och Engels hade stött detta begrepp ett dussintal gånger, från 1840-talet till 1880-talet, i alla sina viktiga skrifter.

I sitt sista verk, *Socialismens ekonomiska problem i SSRU*, från hösten 1952, behandlade Stalin än en gång övergången till kommunismen. Han formulerade ”tre grundläggande preliminära villkor” för det kommunistiska samhällets ankomst:

För det första ”en oavbruten ökning av hela den samhälleliga produktionen, med en högre ökningsgrad för produktionen av produktionsmedel” – dvs. den tunga industrin skulle fortsätta att prioriteras tills de kommunistiska målen slutligen uppnåddes.

För det andra krävde han att kollektivjordbrukens egendom skulle upphöjas ”till den allmänna folkegendomens nivå” och cirkulationen av varor gradvis ersättas ”ett system av produktutbyte, så att den centrala myndigheten eller något annat samhällsekoniskt centrum kan disponera över hela den samhälleliga produktionen i samhällets intresse”. Det innebar att all sorts handel skulle avskaffas och hela ekonomin centraliseras ännu mer.

För det tredje skulle arbetsdagen förkortas till 6 och senare 5 timmar, bostadsförhållandena förbättras, arbetarnas och kontorsarbetarnas reallöner åtminstone fördubblas, priserna på konsumtionsvaror minskas ytterligare, och slutligen skulle polyteknisk utbildning införas, ”för att de skall bli aktiva deltagare i den samhälleliga utvecklingen och få möjlighet att fritt välja yrke och inte ... vara bundna vid ett bestämt yrke för hela livet.” Efter att dessa tre grundläggande preliminära villkor hade uppfyllts skulle det vara möjligt att övergå från den socialistiska formuleringen: ”av envar efter hans förmåga, åt envar efter hans prestation” till den kommunistiska formeln: ”av envar efter hans förmåga, åt envar efter hans behov”.⁶⁶

Det framtida kommunistiska samhället

Under hela sitt nästan 25-åriga herravälde behandlade Stalin det framtida kommunistiska

⁶⁴ *Ibid*, s 57.

⁶⁵ Stalin, ”Reply to A. Kholopov”, 28 juli 1950, i *Marxism and Linguistics*, New York: International Publishers 1951, s 43. [Inte hittat i svenska översättningen, *Marxismen och språkvetenskapens frågor*.]

⁶⁶ Stalin, ”Concerning the Errors of L. D. Yaroshenko”, i *Economic Problems of Socialism in the U.S.S.R.*, New York: International Publishers 1952, s 51-53. [[Socialismens ekonomiska problem i SSRU](#).]

samhället mer i detalj bara vid två tillfällen – den första gången på hösten 1927, under stalinismens början. Som svar på en fråga från en amerikansk arbetardelegation om det framtida kommunistiska samhällets avgörande kännetecken, gjorde han följande uttalande, som fortfarande starkt påminner om Marx och Engels:

Kort kan det kommunistiska samhällets struktur beskrivas så här: det är ett samhälle där det (a) inte kommer att finnas något privat ägande av produktionsmedel och redskap, utan ett samhälleligt, gemensamt ägande; (b) det kommer inte att finnas några klasser eller någon statsmakt, utan det arbetande folket inom industrin och jordbruket kommer att sköta de ekonomiska angelägenheterna som ett fritt förbund av arbetande människor; (c) den nationella ekonomin kommer att organiseras enligt en plan och kommer att grundas på den mest avancerade tekniken, både inom industrin och jordbruket; (d) det kommer inte att finnas någon motsättning mellan stad och landsbygd, mellan industri och jordbruk; (e) produkter kommer att distribueras enligt de gamla franska kommunisternas princip: ”från var en efter förmåga, till var och en efter behov”; (f) vetenskap och konst kommer att få tillräckligt gynnsamma förhållanden för att blomstra fullt ut; (g) befriad från bekymmer om sitt dagliga bröd och från behovet att anpassa sig till ”makten”, kommer individen att bli verkligt fri.⁶⁷

Denna karakterisering gav Stalin 1927, dvs. vid en tidpunkt då övergången till kommunismen och ett kommunistiskt samhälle föreföll honom ligga i en avlägsen framtid. Men när ”uppbygget av socialismen” framskred, nämndes Stalins karakterisering alltmer sällan. Efter tillkännagivandet av ”socialismens seger” på hösten 1936 blev denna karakterisering ytterst obekvämt. Den citerades inte längre och togs inte ens upp på partiskolorna. Vid den tiden hade alla frågor om framtidens kommunistiska samhälle kommit att betraktas som en ”utopisk avvikelser”. På 1930- och 1940-talet begränsade sig Stalin till ganska korta hänvisningar, som att under kommunismens högre fas ”kommer alla att arbeta efter sin förmåga och belönas för sitt arbete enligt sina behov”, och att principen ”från var och en efter förmåga, till var och en efter behov” kommer att vara förverkligad.⁶⁸

Inte förrän på hösten 1952 – i sitt sista verk, *Socialismens ekonomiska problem i SSRU* – talade Stalin återigen om kommunismens slutgiltiga mål.

Av de sju kännetecken hos det kommunistiska samhället som Stalin själv räknade upp på hösten 1927 överlevde bara ett: förverkligandet av principen ”från var och en efter förmåga, till var och en efter behov”.

Fyra av de avgörande kännetecken som räknades upp 1927 nämndes nu, ett kvarts sekel senare, inte alls – varken arbetarnas fria förbund eller avsaknaden av statsmakt eller den mänskliga personlighetens befrielse eller vetenskapens och konstens fria utveckling till full blomstring.

De kvarvarande två kännetecknen var klart inskränkta. 1927 hade Stalin – helt i linje med Marx och Engels – talat om att avskaffa skillnaden mellan stad och landsbygd, mellan industri och jordbruk. Men i oktober 1952 tillkännagav han att kommunismen inte skulle avskaffa alla utan bara de viktigaste skillnaderna. Även under kommunismen skulle de stora städerna fortfarande existera och i själva verket ”kommer [det] dessutom att uppstå nya storstäder”. Dessutom skulle ”någon skillnad” mellan jordbruk och industri fortsätta att existera till och med under kommunismen.

Det klasslösa samhällets kännetecken och avskaffandet av skillnaderna mellan intellektuellt och fysiskt arbete bagatelliserades också av Stalin. Förvisso skulle den viktiga skillnaden mellan intellektuellt och fysiskt arbete, i betydelsen en stor ojämlikhet, försvinna. ”Men någon skillnad, om också ingen väsentlig, kommer ändå att finnas kvar, redan därför att arbetsförhållandena för företagets ledande personal inte är desamma som arbetarnas

⁶⁷ ”Interview with the First American Labor Delegation”, *Works*, band X, s 139-140.

⁶⁸ ”Talk with the German Author Emil Ludwig”, *Works*, band XIII, s 120.

arbetsförhållanden.” Följaktligen skulle enligt Stalins nya definition även framtidens kommunistiska samhälle kännetecknas av skillnader mellan ”ledande personal” och vanliga arbetare.⁶⁹

Från världsrevolution till storrysk chauvinism

Slutligen bevittnade Stalinperioden – både i praktiken och i den politiska teorin – en gradvis övergång från Lenins internationalistiska tankar om en världsrevolution till sovjetisk patriotism och senare till och med storrysk chauvinism.

Denna övergång började så tidigt som 1924, omedelbart efter att Stalin hade förkunnat sin lära om ”socialism i ett land”. Denna lära åtföljdes – och det är en punkt som ibland förbises – av en omtolkning av begreppet ”världsrevolution”. Medan Lenin hade sett världsrevolutionen som en förening mellan de revolutionära rörelserna i de industrialiserade länderna i Europa och de nationella befrielseströrelserna i de koloniala och beroende länderna, så beskrev Stalin sin nya lära om världsrevolutionen med ord som ”två härdar” och ”kampen mellan två system”. ”[U]nder världsrevolutionens utveckling” skulle det således uppstå två härdar – en imperialistisk härd som samlade de kapitalistiska länderna kring sig, och en socialistisk härd, bestående av sovjetrepublikerna – och ”kampen mellan dessa två system kommer att fylla världsrevolutionens utvecklingshistoria”.⁷⁰ Världsrevolutionens fortsatta utveckling berodde inte längre – som den gjorde för Lenin – på de revolutionära rörelserna i världens olika länder, utan främst på Sovjetunionens vidare utveckling, på dess politiska, ekonomiska och militära styrka. Förhållandet mellan Sovjetunionen och världsrevolutionen hade således kastats om. Medan enligt Lenins uppfattning Sovjetryslands öde var beroende av världsrevolutionen, berodde under Stalins nya tes världsrevolutionens öde på sovjetstatens utveckling.

Nu förkunnade Stalin med allt större eftertryck att Sovjetunionen var ett exempel och en modell för kommunister i alla länder, och utifrån denna ståndpunkt gick han vidare och krävde att utländska kommunister både i praktiken och teorin skulle underkasta sig Sovjetunionens direktiv. Redan 1925 intog han ståndpunkten att ”den revolutionära delen av Europas proletariat ..., betraktar den [sovjetstaten] som sin skyddssling, åtar sig att försvara den och slåss för den ifall det blir nödvändigt”.⁷¹ Mindre än 2 år senare, i augusti 1927, gjorde Stalin det till en plikt för kommunister i alla länder att sätta sovjetstatens intressen över allt annat:

En *revolutionär* är någon som utan reservationer, utan förbehåll, öppet och ärligt, utan hemliga militära konferenser är redo att försvara Sovjetunionen, ty Sovjetunionen är den första proletära, revolutionära staten i världen, en stat som bygger socialismen. En *internationalist* är någon som är redo att utan reservationer, utan vacklan, ovillkorligt är redo att försvara Sovjetunionen, ty Sovjetunionen är den världsrevolutionära rörelsens grund, och denna rörelse kan inte försvaras och främjas om inte Sovjetunionen försvaras. Ty alla som tänker sig att försvara den världsrevolutionära rörelsen skild från eller mot Sovjetunionen går mot revolutionen och måste oundvikligen glida in i revolutionens fienders läger.⁷²

Till skillnad från Lenin, som mycket gärna talade om bolsjevikernas misstag och brister och ingalunda betraktade oktoberrevolutionen som en felfri modell för andra länder, beskrev Stalin nu oktoberrevolutionen 1917 som ”av världsomfattande betydelse” och ”en radikal vändpunkt i människosläktets världshistoria”.⁷³ Sovjetunionen var inte längre en del av den

⁶⁹ *Economic Problems of Socialism in the U.S.S.R.*, s 25. [[Socialismens ekonomiska problem i SSRU.](#)]

⁷⁰ *The October Revolution and the Tactics of the Russian Communists, Works*, band VI, s 419.

[[Oktoberrevolutionen och de ryska kommunisternas taktik](#), s 21.]

⁷¹ ”Political Report of the Central Committee to the Fourteenth Congress of the CPSU(B)”, *Works*, band VII, s 291. [Centralkommitténs politiska verksamhetsberättelse på SUKP(b):s fjortonde kongress.]

⁷² Stalin, ”The International Situation and the Defense of the U.S.S.R.”, tal till det gemensamma plenarmötet för SUKP(b):s centralkommitté och centrala kontrollkommission, 1 augusti 1927, *Works*, band X, s 53-54.

⁷³ Stalin, ”The International Character of the October Revolution”, 6-7 november 1927, *Works*, band X, s 245.

revolutionära rörelsen – som det hade varit för Lenin – utan ”världsproletariatets moderland”.⁷⁴ Två år senare gick Stalin ännu längre: ”Revolutionärer i alla länder tittar med förhoppning på Sovjetunionen som centrum för det arbetande folkets befrielsekamp över hela världen, och ser det som sitt enda moderland.” De revolutionära arbetarna i alla länder betraktade den sovjetiska arbetarklassen ”och först och främst den ryska arbetarklassen” (betonat av Stalin!) som sin ”erkända ledare”. Detta, sa han, fyllde ”de ryska arbetarnas hjärtan med en känsla av revolutionär nationell stolthet som kan förflytta berg och utföra mirakel.”⁷⁵

Detta utgjorde inledningen av den andra fasen under övergången till nationalism. Sovjetunionen utropades inte bara till proletariatets och alla arbetande människors moderland, utan dessutom betonades Rysslands förflutna alltmer. 1931 tog Stalin för första gången till rysk patriotism för att rättfärdiga Sovjetunionens industrialisering:

ett särdrag hos det gamla Rysslands historia var de ständiga slag hon fick på grund av sin underutveckling. Hon fick stryk av de mongoliska khanerna. Hon fick stryk av de turkiska bejerna. Hon fick stryk av de svenska feodalherrarna. Hon fick stryk av den polska och litauiska adeln. Hon fick stryk av de brittiska och franska kapitalisterna. Hon fick stryk av de japanska baronerna. Alla gav henne stryk – på grund av hennes underutveckling, på grund av hennes militära underutveckling, kulturella underutveckling, politiska underutveckling, industriella underutveckling, hennes underutvecklade jordbruk. De slog henne eftersom det var så lönsamt att göra det och det kunde göras ostraffat.... Sådan är utsugarnas lag – att slå de underutvecklade och de svaga.... Ni är underutvecklade, ni är svaga – därför har ni fel, följaktligen kan ni misshandlas och förslavas. Ni är mäktiga – därför har ni rätt, följaktligen måste vi akta oss för er. Det är därför vi inte får släpa efter längre.⁷⁶

Andan i detta tal, som enligt det officiella tillkännagivandet för övrigt hölls till ”affärsledare”, återspeglade de förändrade stämningarna. Det nya härskande skiktet inspirerades inte så särskilt mycket av revolutionär internationalism utan snarare av stolthet över landets ekonomiska bedrifter och statens makt. Det var mindre intresserat av de utländska kommunisternas öde än av sin egen privilegierade ställning. Sovjetisk patriotism och nationell stolthet var mycket mer i linje med deras livsfilosofi än de världsrevolutionära mål som förkunnades av Lenin. Stalins offentliga övergivande av världsrevolutionen återspeglade denna trend. I en intervju till den amerikanska tidningsutgivaren Roy Howard den 7 mars 1936 förnekade Stalin världsrevolutionen.

Roy Howard: ”Hur är det med planerna och avsikterna rörande världsrevolutionen?”

Stalin: ”Vi hade aldrig några sådana planer.”

Roy Howard: ”Ja, men...”

Stalin: ”De beror på ett missförstånd.”

Roy Howard: ”Ett tragiskt missförstånd?”

Stalin: ”Nej, ett komiskt missförstånd – eller om du så vill ett tragikomiskt.”⁷⁷

Efter den intervjun, som publicerades i alla sovjetiska tidningar, kom begreppet världsrevolution att betraktas som ”trotskistiskt” och användes inte längre. Sedan dess har det, måhända indirekt men tydligt, antytts att den internationella kommunismens framgångar är identiskt med att Sovjetunionens makt stärks och det sovjetiska inflytandet utvidgas. Betoningen ligger

[”Oktoberrevolutionens internationella karaktär”.]

⁷⁴ Stalin, ”The Program of the Comintern”, tal till SUKP(b):s CK:s plenarmöte, 5 juli 1928, *Works*, band XI, s 157. [*Om Kominterns program.*]

⁷⁵ Stalin, ”To Comrade Demyan Bedny”, 12 december 1930, *Works*, band XIII, s 25-26.

⁷⁶ Stalin, ”The Tasks of Business Executives”, 4 februari 1931, *Works*, band XIII, s 40-41.

⁷⁷ *Pravda*, 21 mars 1936; *The New York Times*, 7 mars 1936; jämför också med Leo Trotskijs skarpt kritiska kommentar i *Den förrådade revolutionen.*

inte på den internationella revolutionära rörelsen utan på det sovjetiska moderlandet.

Men även begreppet ”moderland” skulle snart genomgå en förändring. I sitt ovan nämnda tal 1931 hade Stalin förkunnat, att ”vi [efter störtandet av kapitalismen] har ett moderland och kommer att försvara dess oberoende”.⁷⁸ Med ”moderland” menade han fortfarande hela Sovjetunionen, en multinationell stat där ryssarna bara utgjorde drygt hälften av befolkningen. Men redan i början av kriget, i november 1941, talade Stalin om ”den stora ryska nationen” utan att nämna Sovjetunionens andra nationaliteter. De stora exempel han åberopade var alla ryssar, inklusive de tsaristiska generalerna Suvorov och Kutuzov.⁷⁹ I ett tacktal i slutet av kriget, den 24 maj 1945, beskrev Stalin det ryska folket som den mest framstående nationen och den ledande kraften bland Sovjetunionens nationer:

Jag skulle vilja utbringa en skål för vårt sovjetfolks välgång och främst för det ryska folket.
(*Stormande, långvariga applåder. Hurrarop.*)

Jag höjer mitt glas först och främst för det ryska folkets välgång, därför att det är den mest framstående av alla de nationer, som ingår i Sovjetunionen:

Jag utbringar en skål för det ryska folkets välgång, därför att det i detta krig har gjort sig förtjänt av allmänt erkännande såsom den ledande kraften i Sovjetunionen bland alla folk i vårt land.

Jag utbringar en skål för det ryska folkets välgång, inte bara därför att det är det ledande folket, utan också därför att det har ett klart förstånd, en fast karaktär och tålmod.⁸⁰

Stalins identifiering med det ryska tsaristiska förflutna gick så långt att han i samband med Japans kapitulation i september 1945 förkunnade att det tsaristiska Rysslands nederlag i det rysk-japanska kriget 1904-1905 (som i stor utsträckning hade orsakat revolutionen 1905 och upprepade gånger hade välkomnats av Lenin) ”kvarlämnade bittra minnen hos vårt folk. Det var en mörk fläck på vårt land.” Han fortsatte: ”Vårt folk väntade med tillförsikt på den dag, då Japan skulle lida nederlag och fläcken avtvås. I fyrtio år har vi, den äldre generationen, väntat på denna dag. Och nu har den kommit.”⁸¹

Fredlig samexistens och krigets oundviklighet

I slutet av Leninperioden hade det blivit uppenbart att den världsrevolution man hoppades på inte hade blivit verklighet, och att de sovjetiska kommunisterna skulle tvingas anpassa sig till en långvarig samexistens mellan Sovjetunionen och de kapitalistiska länderna. Det återspeglades i Stalins nya utrikespolitiska idéer. I december 1925 talade han för första gången om ”ett jämviktsläge som varit bestämmande för det innevarande skedet av ’fredlig samlevnad’ mellan sovjetlandet och kapitalismens länder”.⁸² Perioden av krig hade ersatts av ”en period av ’fredlig samlevnad’”.⁸³

Att det existerade två motsatta system – det kapitalistiska och det socialistiska – uteslöt, enligt Stalin, inte ”tillfälliga överenskommelser med kapitalistiska stater på det industriella området, på handelsområdet och kanske på de diplomatiska relationernas område”. De var ”möjliga och lämpliga” och kunde faktiskt ”bli av mer eller mindre varaktig karaktär”. Givetvis begränsades sådana överenskommelser ”av att de två systemen är av motsatt karaktär, och mellan vilka det finns rivalitet, kamp”.⁸⁴ Tre månader senare, i december 1927, gick Stalin

⁷⁸ ”The Tasks of Business Executives”, *Works*, band XIII, s 41.

⁷⁹ Stalin, ”Speech on the Twenty-fourth Anniversary of the October Revolution”, 6 november 1941, i *War Speeches*, London: Hutchinson & Co., odaterad, s 20. [talet ”Stora socialistiska Oktoberrevolutionens 24-årsdag” i *Sovjetunionens stora fosterländska krig.*]

⁸⁰ Stalin, ”Toast to the Russian People”, 24 maj 1945, i *War Speeches*, s 138-139. [”Tal... till ära för Röda Arméns befälhavare”.]

⁸¹ Stalin, *Victory Address*, 2 september 1945, citerat i *The New York Times*, 3 september 1945, [”Kamrat Stalins hänvändelse till folket”, a.a. s 196 ff.]

⁸² ”Political Report of the Central Committee” till SUKP(b):s fjortonde kongress, *Works*, band VII, s 268. [Centralkommitténs politiska verksamhetsberättelse på SUKP(b):s fjortonde kongress.]

⁸³ *Ibid*, s 294.

⁸⁴ ”Interview with the First American Labor Delegation”, *Works*, band X, s 128-130.

betydligt längre: ”Våra förbindelser med de kapitalistiska länderna är baserade på förutsättningen att de två motsatta systemen kan existera vid sidan av varandra. Det praktiska livet har helt bekräftat detta.”⁸⁵

Dessa uttalanden var fortfarande vaga. Efter Hitlers maktövertagande 1933 och Sovjetunionens inträde i Nationernas förbund på hösten 1934, uttryckte sig Stalin mer bestämt, och betonade särskilt samexistensen mellan USA och Sovjetunionen. ”Den amerikanska demokratin och sovjetsystemet kan samexistera och tävla fredligt ... under förutsättning att vi inte alltför mycket hänger oss åt att tjata om bagateller”,⁸⁶ förkunnade Stalin på våren 1936.

Efter Andra världskrigets slut gjorde Stalin ständigt och upprepade gånger liknande uttalanden i form av intervjuer med utländska korrespondenter, politiker eller statsmän. I ett svar på frågan om det var möjligt med vänskapligt och varaktigt samarbete mellan Sovjetunionen och västdemokratierna även om det fanns ideologiska skillnader, sa Stalin på hösten 1946: ”Det tror jag absolut.”⁸⁷ När Elliott Roosevelt frågade honom om det var möjligt med samexistens mellan USA och Sovjetunionen, svarade han: ”Otvivelaktigt, ja.”⁸⁸ Skillnaden mellan det amerikanska och det sovjetiska systemet var ”inte av avgörande betydelse såvitt det gäller samarbete”, förklarade han i ett samtal med Harold Stassen den 9 april 1947. USA och Sovjetunionen hade varit allierade under kriget, trots att de hade helt olika system. ”Tanken på samarbete mellan de två systemen uttrycktes första gången av Lenin.” Han ”delade Lenins uppfattning om det möjliga och önskvärda i samarbete mellan de två ekonomiska systemen.”⁸⁹

Till och med efter inledningen av Kalla kriget fortsatte Stalin att stöda samexistens, åtminstone i sina utrikespolitiska uttalanden, som hans svar till ett öppet brev från Henry Wallace: ”Sovjetunionens regering är av åsikten att det trots de olika ekonomiska systemen och ideologierna inte bara är möjligt med samexistens mellan dessa system, och att på ett fredligt sätt lösa åsiktsskillnader mellan Sovjetunionen och USA, utan också absolut nödvändigt i den universella fredens intressen.”⁹⁰ I april 1952, knappt ett år före sin död, besvarade Stalin återigen frågan från en grupp amerikanska redaktörer om på vilka grundvalar det var möjligt med samexistens mellan kapitalism och kommunism: ”Det är fullt möjligt med samexistens mellan kapitalism och kommunism, under förutsättning att det finns en önskan om samarbete hos båda sidor och en villighet att uppfylla sina åtagna förpliktelser, och under förutsättning att man observerar principen om jämlikhet och att inte blanda i sig andra staters inre angelägenheter.”⁹¹

Men Stalin såg alla dessa uttalanden om samexistens som en del av den praktiska utrikespolitiken, inte som grundläggande ideologiska principer. Det återspeglade sig tydligt i partiskolorna, där samexistens bara behandlades i seminarier om samtida politik – om det överhuvudtaget behandlades.

Tesen om att det var oundvikligt med nya imperialistiska krig, som togs över från Lenin,

⁸⁵ Stalin, ”Political Report of the Central Committee to the Fifteenth Congress of the CPSU(B)”, 3 december 1927, *Works*, band X, s 296. [Centralkommitténs politiska verksamhetsberättelse på SUKP(b):s femtonde kongress.]

⁸⁶ Intervju med den amerikanske tidningsredaktören, 5 mars 1936, *The New York Times*, 7 mars 1936; *Pravda*, 21 mars 1936.

⁸⁷ Intervju med Londontidningen *Sunday Times*' korrespondent Alexander Werth, *The New York Times*, 24 september 1946.

⁸⁸ Intervju med Elliott Roosevelt, 21 december 1946, i Stalin, *Über den Kampf um den Frieden*, Östberlin: Dietz Verlag, 1954, s 292.

⁸⁹ *Pravda*, 8 maj 1947.

⁹⁰ *Pravda*, 18 maj 1948.

⁹¹ *Pravda*, 2 april 1952.

förblev å andra sidan giltig under hela Stalinperioden. Efter att han 1927 hade stött ”krigets oundviklighet”,⁹² fortsatte att han att försvara det i allt instruktionsmaterial och alla ideologiska publikationer under 1930- och 1940-talet.

Men efter Andra världskriget ställdes allt oftare frågan om denna tes fortfarande kunde vara giltig under de förändrade förhållandena. Dessutom uttrycktes allt oftare tvivel om världens fredsörelse, som inspirerades och leddes av Stalins ledning i Moskva, kunde fullfölja sina uppgifter om hans egen ideologi fortsatte att vidmakthålla att krig var oundvikliga.

Men i sin sista skrift, i oktober 1952, höll Stalin fortfarande fast vid föreställningen om oundvikliga krig. Hans upprepade polemik mot ”en del kamrater” – med partiets språkbruk alltid ett tecken på en stark strömning – visade tydligt att han kände till de kritiska åsikterna:

En del kamrater påstår att till följd av de nya internationella förhållanden som utvecklats efter det andra världskriget är krig mellan de kapitalistiska länderna inte längre oundvikliga. De anser att ... kapitalismens mest framsynta män lärt tillräckligt av erfarenheterna från de två världskrigen, som tillfogade hela den kapitalistiska världen svåra skador, så att de inte än en gång tillåter sig att dra kapitalistiska länder i krig mot varandra — att krig mellan de kapitalistiska länderna till följd av allt detta skulle ha upphört att vara oundvikliga. Dessa kamrater tar fel.⁹³

Enligt Stalin fortsatte motsättningarna mellan de kapitalistiska länderna att existera och ”härav följer att oundvikligheten av krig mellan de kapitalistiska länderna fortfarande består.” Som en förklaring tillade han: ”Man säger att Lenins tes om att imperialismen oundvikligen föder krig bör betraktas som föråldrad, eftersom det numera vuxit fram mäktiga folkkrafter som uppträder till fredens försvar och mot ett nytt världskrig. Det är inte riktigt. Man säger att Lenins tes om att imperialismen oundvikligen föder krig bör betraktas som föråldrad, eftersom det numera vuxit fram mäktiga folkkrafter som uppträder till fredens försvar och mot ett nytt världskrig. Det är inte riktigt.... För att avskaffa krigens oundviklighet måste man förintä imperialismen.”⁹⁴

Förändringarna från Marx till Stalin

Stalin dog den 5 mars 1953. Mer än ett sekel hade passerat sedan Marx och Engels publicerade sina första skrifter. Under detta sekel hade deras ursprungliga politiska begrepp förändras nästan till oigenkännlighet. Stalin var utan tvekan medveten om det, och det är därför han försökte släta över det med påståendet att marxismen hade ”utvecklats kreativt” i några få frågor.

Därför sköts publiceringen av Marx’ och Engels’ samlade verk upp på 1930-talet. Istället publicerade partiets Direktorat för ideologisk skolning korta broschyrer om Marx’, Engels’ och Lenins viktigaste verk, begränsade till de av deras uttalande som fortfarande var giltiga, och åtföljda av lämpliga kommentarer. I november 1938 fördömde centralkommittén i en resolution det ”skadliga åtskiljandet ... mellan marxism och leninism” och införde det obligatoriska begreppet marxism-leninism⁹⁵ – även om det i själva verket reducerades till en uppräkningslista av Stalins tolkningar och bara ibland innehöll några få ”lämpliga” citat från Marx, Engels och Lenin.

Den enorma klyftan mellan Marx’ och Engels’ ursprungliga uppfattningar och den stalinistiska läran hundra år senare blir uppenbar om vi erinrar oss de förändringar som de viktigaste teorierna genomgick.

Den mänskliga personlighetens frigörelse från den förslavande arbetsdelningen – som var

⁹² ”Political Report of the Central Committee to the Fifteenth Congress of the CPSU(B)”, *Works*, band X, s 287.

⁹³ *Economic Problems of Socialism in the U.S.S.R.*, s 27-28. [[Socialismens ekonomiska problem i SSRU.](#)]

⁹⁴ *Ibid*, s 30.

⁹⁵ Se centralkommitténs resolution från 4 november 1938, om publiceringen av *Korta kursen* om SUKP(b):s historia, i ”SUKP i resolutioner” (på ryska), Moskva: Gospolitizdat, 1954, band III, s 317.

utgångspunkten för Marx' och Engels' politiska uppfattningar – hade nästan helt försvunnit i bakgrunden. Vid de ytterst ovanliga tillfällen då alienation, ett viktigt begrepp för Marx och Engels, överhuvudtaget nämndes, var när det framställdes som redan avskaffat under Stalins typ av socialism.

Marx' och Engels' tanke att arbetarklassen var den samhällskraft som skulle besegra kapitalismen, och att arbetarklassen – som den stora majoritetens rörelse i den stora majoritetens intresse – med sin egen frigörelse skulle befria samhället i sin helhet från förtryck och utsugning, hade under loppet av ett sekel blivit ämne för bara en läpparnas bekännelse. Begreppet "arbetarklass" användes, delvis under Lenin och fullt ut under Stalin, som synonym för partiet. Under Stalin betydde den ofta använda frasen "lojalitet mot arbetarklassen" inget annat än lojalitet mot partiet, en persons villighet och föresats att helt underordna sig partiets beslut, och tillämpa dem. Alla som började ifrågasätta eller gå mot en viss partilinje anklagades omedelbart för "förräderi mot arbetarklassen". Arbetarklassen, som för Marx fortfarande var den avgörande samhällskraften för att omvandla samhället, hade reducerats till ett mytiskt begrepp för att rättfärdiga kommunistpartiets existens och garantera disciplin och makt inuti partiet.

Marx' och Engels' tanke om arbetarpartiet som representant för hela arbetarklassens intressen, ett parti som var demokratiskt uppbyggt, fritt från allt envælde, med en oberoende partipress och en självständig utveckling av den socialistiska teorin, hade förändrats redan av Lenins uppfattning om en homogen, slutna, disciplinerad elitorganisation, ett parti som kontrollerade sin egen press, med en gemensam ideologi, ett parti som måste leda och vägleda arbetarklassen. Under Stalin – och det var helt i linje med praktiken – liknades partiet nu vid en armés hierarkiska uppbyggnad, det förkunnades att partimedlemmarna ovillkorligen skulle underkasta sig ledningen, och avvikelser förklarades vara farliga för staten.

Från Marx' och Engels' få hänvisningar till arbetarpartiets inställning till andra politiska krafter hade Lenin utvecklat en hel lära om partiets taktik, med fullständiga detaljer om kampformer och hur de förändrades, om arbete i andra institutioner och organisationer, tillåtna och otillåtna kompromisser och hur de mest varierade politiska allianser ingicks. Med sin föreställning om "huvudsakliga slag" sina "direkta och indirekta reserver", ett krigs långsiktiga strategiska mål och stridens kortsiktiga taktiska mål, liknade Stalin till sist partiets utåtriktade aktivitet helt och hållet vid en militär angreppsplan.

Till skillnad från Marx och Engels, som bara emellanåt nämnde arbetarrörelsens inställning till krig, hade det uppstått en detaljerad uppfattning om orsaker till krig och deras natur, med en åtskillnad mellan "rättfärdiga" och "orättfärdiga" krig, och framförallt med tesen att krig var oundvikliga. Denna tes förkunnades av Lenin under Första världskriget, och vidhölls oförändrad fram till Stalins död. Men samtidigt sades det vara möjligt med fredlig samexistens mellan Sovjetunionen och västländerna. I början av 1950-talet bildade i själva verket samma Stalin, som ansåg att krig var oundvikliga, en internationell fredsrörelse för att förhindra krig.

Marx' och Engels' teori om de omständigheter som krävdes för en samhällsrevolution (hög utvecklingsnivå och att arbetarna utgör en majoritet av befolkningen) hade ersatts av läran om en "socialistisk revolution" som skulle ledas och genomföras av ett litet elitparti av yrkesrevolutionärer. Den avgörande förutsättningen var inte längre de ekonomiska och sociala förutsättningarna utan hur omfattande de politiska motsättningarna var. Den sociala revolutionen, som Marx och Engels efter 1870-talet betraktade som en fredlig omvandling, ersattes av uppfattningen om en våldsam revolution, huvudsakligen i form av ett väpnat uppror under partiets ledning, komplett med detaljerade direktiv för hur det skulle utföras.

Marx' och Engels' uppfattning om en världsrevolution, en samtidig seger för revolutionen i de viktigaste industrialiserade länderna, försvagades först av den nya teorin om den

socialistiska revolutionen i ett land. Inom kort skulle Stalin komma att beskriva hela målet med en världsrevolution som ett ”komiskt missförstånd” – med den uppenbara avsikten att inte tillskriva kommunismens seger till de olika ländernas egen revolutionära omvandling utan till en utvidgning och fortsatt tillväxt av Sovjetunionens makt. Den jämlikhet mellan arbetarpartierna i de olika länderna, som Marx, Engels och Lenin förutsatte, och avvisade att arbetarrörelsen i något speciellt land skulle ha den ledande rollen, ersattes av ett fullständigt underordnande av den kommunistiska världsrörelsen under Sovjetunionens intressen – både i praktiken och i de officiella teorierna.

Proletariatets diktatur, som Marx och Engels föreställde sig som ett nödvändigt kortlivat övergångsstadium, där den politiska makten samlades i händerna på ett valt organ som skulle utöva både den lagstiftande och verkställande makten, där alla ämbetsmän och anställda skulle få löner som inte översteg arbetarlöner och närsomhelst kunde återkallas, med ett politiskt system utan en stående armé, utan byråkrati och utan någon politisk polis, hade ersatts av begreppet ”den proletära diktaturens stat” som skulle fortsätta att existera i decennier även efter den socialistiska revolutionen, en makt som inte begränsades av några lagar, kännetecknades av en skoningslös och strikt användning av våld, och leddes av ett parti som Marx och Engels aldrig nämnde. Under Stalin användes begreppet ”proletariatets diktatur” slutligen för att rättfärdiga ett byråkratiskt administrativt system som kännetecknades av ett nytt hierarkiskt utbredd skikt som utövade sitt styre med hjälp av påtryckningar, våld och terror.

Marx och Engels talade alltid om en ombildning, omorganisering eller rekonstruktion av samhället, som skulle genomföras först efter att de nödvändiga ekonomiska och sociala förhållandena hade uppnåtts. Eftersom revolutionen ägde rum i ett land där förutsättningarna för den enligt Marx och Engels saknades, flyttades betoningen nu från denna omvandling av samhället helt och hållet till att ”bygga socialismen”. Det betydde att det var först efter att revolutionen segrade som den ekonomiska bas skulle skapas som Marx och Engels hade betraktat som en förutsättning för revolutionen. Marxismen förvandlades från en teori om samhällets omvandling till en lära om industrialisering.

Enligt Marx och Engels skulle ett antal övergångsåtgärder utföras under loppet av en samhällsrevolution, inklusive att de viktigaste produktionsmedlen överfördes i samhällets ägo, företrädesvis med kompensation till de tidigare ägarna. Andra kännetecken skulle vara att skillnaden mellan stad och landsbygd avskaffades, staten vittrade bort, och en långsam, gradvis övergång till kooperativ inom jordbruket genomfördes, utan påtryckningar, tvång eller angrepp på böndernas privata egendom. Men istället för denna uppfattning skulle de samhälleliga skillnaderna ingalunda minska, utan de skulle utvidgas. Statens bortvittrande ersattes av att staten skulle stärkas. En långsam evolutionär utveckling mot jordbrukskooperativ ersattes både i praktiken och teorin av en kollektivering som påbjöds uppifrån och genomfördes med påtryckningar och terror, med expropriering och eliminering av en stor del av bönderna och tvångssammanslagning av bönder för att bilda kollektivjordbruk. ”Byggandet av socialismen” ägde rum under absolut ledning, vägledning och kontroll av ett härskande parti som Marx och Engels aldrig ens hade nämnt i samband med övergången till det kommunistiska klasslösa framtidssamhället.

Alla dessa förändringar av den politiska teorin ledde logiskt till en fullständig omtolkning av slutmålet, det klasslösa kommunistiska samhället. Steg för steg flyttades när detta mål skulle uppnås allt längre bort, och delades av Lenin upp i en första fas, ”socialism” (ett begrepp som Marx och Engels aldrig använde i denna mening), och en andra, högre fas, ”kommunism”. Stalin definierade senare socialismen som en samhällsordning som i sina grundläggande drag grundades ekonomiskt på statligt ägande (som Marx och Engels bara hade föreställt sig som ett tillfälligt medel under den sociala revolutionen), vars medborgare skulle få ersättning i enlighet med sitt arbete (”åt var och en efter arbete”), och som politiskt skulle ledas, vägledas

och styras av ett parti (som Marx och Engels aldrig nämnde). ”Statens bortvittrande”, ett centralt drag hos Marx’ och Engels’ syn på samhällets omvandling, flyttades av Lenin fram till en avlägsen framtid och ersattes senare av Stalin med begreppet ”att stärka den socialistiska staten” – en uppfattning som skulle ha fått Marx’ och Engels’ hår att resa sig.

Marx’ och Engels’ vision av det framtida kommunistiska samhället var ett samhälle som grundade sig på de fria producenternas förbund, ett samhälle utan klasser eller stat, som skulle öka sitt samhälleliga välstånd så mycket att distributionen av alla produkter kunde genomföras enligt principen ”åt alla i enlighet med sina behov”, ett samhälle där skillnaderna mellan stad och land, mellan intellektuellt arbete och kroppsarbete, hade försvunnit, och i vilket avskaffandet av den förslavande arbetsdelningen gjorde att människans personlighet var fri att utvecklas – allt detta hade fullständigt förändrats. De fria associerade producenterna, som för Marx och Engels var ett centralt drag hos det nya samhället, nämndes inte alls längre. Istället talade Stalin om en ”central makt” som skulle styra all produktion. Nu hävdades det att staten skulle fortsätta att existera även under kommunismen. Vad gällde avskaffandet av skillnaderna mellan stad och landsbygd, och mellan intellektuellt arbete och kroppsarbete, skulle bara de ”väsentligaste” skillnaderna avskaffas, medan andra skillnader skulle fortsätta att existera. Istället för ett klasslöst samhälle skulle skillnader mellan ”ledande personal” å ena sidan och arbetarna å den andra att fortsätta att existera även under kommunismen.

Medan Lenin hade anammat internationalismen, ett typiskt och övergripande drag i Marx’ och Engels’ tänkande, så förvandlade Stalin det till sin motsats. Begreppet ”internationalism” förnedrades nu till en plikt för alla utländska kommunister att underordna sig Moskva. Så småningom introducerades ”sovjetpatriotismen”, och till sist lovprisades den ryska nationen som den ledande nationen, tsaristiska militära ledare fördes fram som exempel och ett militärt nederlag för det tsaristiska Ryssland beskrevs till och med som en ”svart fläck” som måste tvättas bort.

Medan Marx och Engels hade avvisat all personkult eller beundran av auktoritet och ville att den vetenskapliga socialismen inte skulle förstås som en dogm som utgjorde den enda vägen till frälsning utan istället som en framställning av en utvecklingsprocess, vändes det under loppet av ett sekel till sin raka motsats. Marxismen-leninismen i stalinistisk form, som den framställdes i *Korta kursen* om det sovjetiska kommunistpartiets historia och i Stalins skrifter, betraktades som ofelbar. Inom den egna maktsfären bestraffades all kritik, om så bara av en enda mening i dessa skrifter, med arrestering. Stalin själv förhärligades – vanligtvis som den ”stora geniala ledaren och läraren”, ”lärandets föregångsman”, den ”kloke läraren” och den ”progressiva mänsklighetens ledare”. Stalins namn brukade i genomsnitt finnas 40-50 gånger varje dag på *Pravdas* framsida. Under många år publicerades inte en enda ledarartikel i *Pravda* utan att Stalin namngavs åtminstone två gånger och citerades minst en gång – oavsett vilket ämne det handlade om.

Marxist-leninistisk kritik av stalinismen

Under det stalinistiska systemet kunde kritiska åsikter om skillnaderna mellan marxism och leninism, eller (av mer omedelbart intresse) mellan leninism och stalinism, bara utbytas i hemlighet och viskande. Bara utanför Sovjetunionen gick det att höra en del kritiska röster offentligt, röster som kritiserade och utmanade Stalins centraliserade byråkratiska system politiskt ur en marxistisk och leninistisk synvinkel. Denna kritik kom speciellt från Trotskijs och Bucharins anhängare, vanligtvis splittrade men ibland förenade i små grupper, även om detaljerna i deras kritik grundade sig på olika utgångspunkter.

Ett typiskt och kanske det mest kända exemplet av många sådana skrifter är Trotskijs kritik av stalinismen i boken *Den förrådade revolutionen*, som gavs ut 1936. Trotskij ansåg att stalinismens uppkomst var resultatet av en ”byråkratisk degeneration” av Lenins revolutionära parti:

Tillsammans med teorin om socialism i ett land satte byråkratin i omlopp teorin att under

bolsjevism är centralkommittén allting och partiet ingenting... Genom att utnyttja Lenins död, tillkännagav den härskande gruppen ett "Leninuppstånd". Partiets portar, alltid noggrant vaktade, slogs upp på vid gavel. Arbetare, kontorister, småfunktionärer strömmade in i massor. Det politiska syftet med denna manöver var att upplösa den revolutionära förtruppen i rått människomaterial, utan erfarenhet och självständighet, men ändå med den gamla vanan att underkasta sig auktoriteter. Planen var framgångsrik. Genom att frigöra byråkratin från den proletära förtruppens kontroll, utdelade "Leninuppståndet" dödsstöten åt Lenins parti. Maskinen hade vunnit nödvändig självständighet. Demokratisk centralism ersattes av byråkratisk centralism. Inom själva partiapparaten skedde det nu ett radikalt utbyte av personal från topp till botten. Bolsjevistikens främsta merit var nu att lyda. Under sken av kamp mot oppositionen sveptes nu revolutionärerna bort för att ersättas med tjinovniker. Bolsjevistikpartiets historia blev historien om dess snabba degeneration... Av partidemokrati fanns det nu bara den gamla generationens minnen kvar. Och tillsammans därmed försvann demokratin inom sovjeterna, fackföreningarna, kooperativerna samt inom kultur- och sportföreningarna. Över alla dessa styr nu en obegränsad hierarki av partisekreterare. Regimen hade blivit "totalitär" långt innan detta ord anlönt från Tyskland.⁹⁶

Som ett resultat av denna utveckling uppstod det enligt Trotskij i mitten av 1930-talet ett system som inte hade något gemensamt med Marx' och Engels', eller Lenins ursprungliga idéer:

Hur man än tolkar den nuvarande sovjetstatens natur, är en sak otvivelaktig: vid slutet av dess andra decennium är denna statsmakt varken död eller har ens börjat att "dö bort". Än värre är att den utvecklats till en tvångsapparat av hittills okänt slag. Byråkratin har inte bara låtit bli att försvinna genom att överlåta sin roll åt massorna, utan har blivit en okontrollerad makt, som dominerar befolkningen... Även med den mest tänjbara fantasi skulle det vara svårt att tänka sig en mer slående kontrast än den mellan arbetarstaten enligt Marx, Engels och Lenins planer och den faktiska stat som styrs av Stalin.⁹⁷

I sin bok *Stalins brott*, som gavs ut ett år senare, ställde Trotskij stalinismen i motsättning till ett socialistiskt samhälle:

Det ideal som arbetarklassen kämpar för är inte GPU:s kaserner. Socialismen utgör ett rent och äkta samhällssystem, som är anpassat till de arbetandes självstyre. Stalins regim har sin grund i de härskandes sammansvärjning mot dem som de härskar över. Socialismen innebär en oavbruten ökande allmänt utbredd jämlikhet. Stalin har byggt upp ett system av motbudande privilegier. Socialismens mål är att den individuella personligheten ska få möjlighet att blomstra på ett allsidigt sätt. När och var har människans personlighet förnedrats så mycket som i Sovjetunionen? Socialismen har inget värde utan osjälviska, ärliga och mänskliga relationer mellan människor. Stalins regim har genomsyrat samhället och de personliga relationerna med lögn, karriärism och förräderi.⁹⁸

Sovjetbyråkratin, som Trotskij kallade det nya härskande skiktet, utövade en nästan obegränsad ekonomisk makt. "Den har i sin hand sådana hävstänger som löner, priser, skatter, budget och kredit... Exploatering av vissa samhällsskikt till fördel för andra skikt har inte försvunnit, utan har maskerats."⁹⁹ Men sovjetbyråkratin var inte en ny härskande klass. Den hade ännu inte "skapat... särskilda sorters egendom", och av det skälet var beskrivningen av det stalinistiska systemet som statskapitalism felaktig: "Byråkratin har varken aktier eller obligationer. Den rekryteras, fylls ut och förnyas som en administrativ hierarki, oberoende av några särskilda egendomsförhållanden för sin egen del. Den enskilde byråkraten kan inte till sina arvingar överföra rätten att exploatera statsapparaten."¹⁰⁰

Trotskij sammanfattade stalinismens effekter på marxismens teoretiska utveckling på följande

⁹⁶ Leo Trotskij, [Den förrådade revolutionen](#), på marxistarkiv.se, s 43-44.

⁹⁷ *Ibid*, s 23.

⁹⁸ Trotskij, [Stalins brott](#), på marxistarkiv.se, s 176.

⁹⁹ [Den förrådade revolutionen](#), s 58.

¹⁰⁰ *Ibid*, s 107.

sätt:

Trots att marxismen formellt är en statsdoktrin i Sovjetunionen, har det under de senaste tolv åren inte framkommit ett enda marxistiskt forskningsresultat – i ekonomi, sociologi, historia eller filosofi – som förtjänar uppmärksamhet och översättning till främmande språk. De marxistiska arbetena går inte utanför gränsen för skolastiska sammanfattningar, som för fram samma gamla idéer om och om igen, godtagna i förväg, och blandar till samma gamla citat i enlighet med den rådande administrativa konjunkturens krav. Miljontals exemplar distribueras genom de kanaler staten har för böcker och broschyrer, som inte är till värde för någon, sammansatta med hjälp av gummi, smicker och andra klubbiga substanser. De marxister, som skulle kunna säga någonting värdefullt och självständigt sitter i fängelse eller är tvingade till tystnad, och detta trots att samhällsformernas utveckling reser gigantiska vetenskapliga problem för varje steg!¹⁰¹

Men denna kritik och diskussion hade till en början begränsad effekt. Så länge inte bara Sovjetunionen utan också hela den världskommunistiska rörelsen helt dominerades och styrdes av Stalins ledarskap kunde grupper som kritiserade och politiskt gick mot Stalins ideologi och system ur en leninistisk ståndpunkt inte bli någon verklig kraft. Alla diskussioner på ett sådant tema stämplades omedelbart som ”förräderi mot arbetarklassen” och äventyrade den personliga säkerheten för alla som försökte diskutera dessa frågor med kommunisterna.

Först på 1940-talet började denna situation förändras. Medan ett prosovetjetiskt system under 1945-1947 inrättades i de flesta länderna i Östeuropa på Röda arméns bajonetter, hade partisanarméerna i Jugoslavien kämpat under kommunistisk ledning utan någon större sovjjetisk hjälp. Deras seger gav dem möjlighet att slå in på en egen väg, inte bara i praktiken utan också i den politiska teorin. Denna möjlighet blev verklighet efter Jugoslaviens brytning med ledningen i Moskva 1948. Jugoslaviens självständiga utveckling innebar inte bara den första brytningen av världskommunismens monolitiska enhet under Stalins ledarskap, utan också ett slut för Stalins tolkning av kommunismen som den enda giltiga tolkningen. Strax efter brytningen med Stalins ledarskap började de jugoslaviska kommunisterna i teorin och praktiken kritisera vissa drag hos stalinismen. Som ett oundvikligt resultat av denna kritik av stalinismen gick de allt längre på sin egen väg, oberoende av Moskva, och gjorde hela tiden nya erfarenheter, och utvidgade följaktligen sin kritik av stalinismen.

I slutet av maj 1949 poängterade således Edvard Kardelj i sin bok *Om folkdemokratin i Jugoslavien* att utvecklingen i Sovjetunionen och andra socialistiska länder ledde ”till byråkrati, till att den byråkratiska apparaten distanseras från folkmassorna, till att dessa massor underordnades den byråkratiska apparaten”. Detta hade lett till mängd negativa drag, som att ”kreativa initiativ underifrån stryps, det utbildas byråkrater utan ryggrad, idéerna stagnerar”, liksom ”vidskeplig vördnad inför staten” och försök att lösa ”alla fenomen i ljuset av färdiga recept”. Men socialismen, förkunnade Kardelj, kunde bara förverkligas med hjälp av det arbetande folkets egna initiativ, av folk som ”inte är fjättrade av byråkratisk centralism”. Statsapparaten måste vara ”folkets tjänare och inte en kraft ovanför dem”.¹⁰²

Utifrån dessa uppfattningar utvecklade Milovan Djilas, då fortfarande medlem i de jugoslaviska kommunisternas ledarskap, i mars 1950 sin syn på de ”två riktningarna” under utvecklingen av proletarietets diktatur:

På grundval av de ekonomiska lagarna för utvecklingen till kommunism förutsåg Marx och Engels att den segerrika arbetarklassen och socialismen skulle hotas av två faror – å ena sidan den besegrade borgarklassen och å den andra sin egen byråkrati. Det var inte för inte som Marx krävde att tjänstemän skulle väljas, och bara för en viss period, efter vilken de skulle tvingas återvända till produktionen... Proletariatets diktatur, den så kallade socialistiska demokratin, kan därför utvecklas åt två håll – i riktning mot att själv vittra bort när socialismen själv blir starkare, eller i riktning mot

¹⁰¹ *Ibid*, s 79.

¹⁰² Edvard Kardelj, *On People's Democracy in Yugoslavia*, New York: Yugoslav Information Center 1949, s 44-49.

att byråkratin stärks och omvandlas till en privilegierad klass som lever på hela samhällets bekostnad.¹⁰³

I Sovjetunionen hade utvecklingen gått i den sistnämnda riktningen. På grund av ett antal speciella omständigheter, inklusive ”det faktum att Sovjetunionen under lång tid var det enda socialistiska landet, och dessutom ett underutvecklat land som var omgivet av kapitalismen, där massorna spelade en relativt liten medveten roll under kampen för att bygga socialismen och med relativt svaga yttre och inre revolutionära krafter”, hade det ”uppstått ett privilegierat byråkratiskt skikt, en byråkratisk centralism, en tillfällig omvandling av staten till en makt ovanför samhället.”¹⁰⁴

I april 1952 gav Edvard Kardelj en detaljerad förklaring av hur leninismen hade förvandlats till stalinism i Sovjetunionen i sin broschyr *Socialistisk demokrati*. Med tanke på ”Rysslands samhällsekonomiska strukturs mycket stora allmänna underutveckling” och ”proletariatets svaghet” fick den ”verkställande apparaten en utomordentlig makt och auktoritet och började skapa en oberoende byråkratisk kast med speciella sociala intressen”.

Denna process, hävdade Kardelj, började med bolsjevikpartiets omvandling:

Sovjetmaktens historia har visat oss att arbetarpartiet som hade stärkts av revolutionen, från det ögonblick det började härska ”istället för” eller ”i namn av” arbetarklassen, började omvandlas till ett organ för den byråkratiska kasten. Genom att smälta samman med och identifiera sig med statens verkställande maktapparat, genom att samla den absoluta makten över hela samhällslivet i apparaten, det vill säga i sina egna händer, blev det en makt både över arbetarklassen och de arbetande massorna i allmänhet. Därmed upphörde det att vara ett arbetarparti, och arbetarklassen upphörde att vara den härskande klassen.

Den fortsatta utvecklingen, huvudsakligen under de första och andra femårsplanerna (dvs. perioden från 1929 till 1937), var avgörande för det stalinistiska systemets uppkomst:

Detta system fick sin slutgiltiga bekräftelse under den första femårsplanen, och inte av en ren slump vid just den tidpunkten. För att uppfylla planen krävde det sovjetiska systemet en enorm koncentration av makten i de verkställande myndighetsorganen, bland vilka jag räknar Sovjetunionens kommunistiska parti, vilket betyder i de organ som redan hade blivit byråkratiserade och som därför med nödvändighet tack vare den absoluta makten måste bli en sluten konstgjord kast.

Förvisso blev de första och andra femårsplanerna på det hela taget framgångsrika. För ryska förhållanden blev det en stor ekonomisk seger, som till stor del vred loss Sovjetunionen ur underutvecklingens fjättrar. Men denna framgång åtföljdes av ännu en seger – den statskapitalistiska byråkratiska despotins seger.... Republikens apparat, de regionala och distriktssovjeterna, blev de centrala, federala organens apparat, med sovjeterna bara som dekoration utan några rättigheter eller makt. Absolut underordnade – på fabriken under styrelsen och den högsta ekonomiska administrationen; på kollektivjordbruket under en anställd chef som tillsattes ovanifrån; i sovjeten under en offentlig apparat som själv saknade rättigheter, eller snarare bara var ”berättigad” att blint utföra den centrala administrativa myndighetens order – förlorade de sovjetiska arbetarna alla medel för att påverka den statliga makten. Dekorerede med medaljer och korruperade av privilegier, men stela av skräck inför den centrala verkställande myndighetens faraoniska höjder, tilldelades sovjetbyråkratin naturligtvis allt större ekonomiska belöningar för att fullgöra denna roll – till arbetarnas och de arbetande bönderna förfång.¹⁰⁵

En liknande observation gjorde Tito vid de jugoslaviska kommunisternas sjätte kongress i november 1952:

Under sin inre utveckling har Sovjetunionen avvikit långt från en socialistisk utveckling till en statskapitalistisk väg med ett exempellöst byråkratiskt system. I Sovjetunionen har byråkratin blivit

¹⁰³ Milovan Djilas, ”On New Roads of Socialism”, tal vid ett valmöte för studenter i Belgrad, mars 1950, Belgrad: Jugoslovenska Knjiga, 1950.

¹⁰⁴ *Ibid.*

¹⁰⁵ Kardelj, *Socialist Democracy*, Belgrad: Federation of Yugoslav Jurists’ Association 1952, s 24, 13, 14.

ett mål i sig själv. Den förvandlas alltmer till en utsugande makt som har placerat sig ovanför samhället och inte bara hindrar all fortsatt utveckling av revolutionen och det revolutionära tänkandet, utan också successivt tillintetgör oktoberrevolutionens insatser.¹⁰⁶

Stalins påstående att socialismen hade förverkligats i Sovjetunionen beskrev Tito som ”tomt prat” och ”trixande med marxistiska begrepp”. Praktiken, sa han, visade istället ”att utsugningen av arbetarna inte har avskaffats i Sovjetunionen, eftersom de inte leder produktionen utan är dåligt betalda lönearbetare. De deltar inte i fördelningen av mervärdet som istället i sin helhet tas om hand av den statliga byråkratin i form av enorma löner och bonusar.” Det stalinistiska Sovjetunionen ”antar alltmer den avskyvärda formen av ett statskapitalistiskt byråkratiskt system”.¹⁰⁷

Att beskriva ett sådant system som ”proletariatets diktatur”, påpekade Kardelj, var en fullständig motsägelse:

För den sovjetiska stalinistiska teorin och praktiken betyder ”proletariatets diktatur” arbetarklassens och massornas fullständiga underordnande under en ”vis” elits monopolistiska makt, att denna ”elits” – det vill säga partiets – redskap fullkomligt identifieras och smälter samman med den verkställande och administrativa apparaten, att alla samhällsfunktioner fullständigt samlas i händerna på denna apparat, en maximal centralisering inom detta system – det vill säga att all makt samlas i några få centrala händer – och att hela det vetenskapliga och teoretiska systemet underkastas systemets överlevnads intressen.¹⁰⁸

Under dessa omständigheter, förklarade Kardelj, var inte den stalinistiska ideologin revolutionens rättmätiga arvtagare, utan ett verktyg för att rättfärdiga den härskande byråkratin:

Låt den Nonkonformistiska stalinistiska kultens högsta präster citera Marx och Lenin tills de är utmattade, ändå får de dagligen allt svårare att dölja de gudar och de mål de tjänar när de idag förvandlar de redan uråldriga historierna om sin makts ursprung, som påstås komma från revolutionens lågor likt en fågel Fenix ur askan, till en modern gudomligt metafysisk och småprofiterande stalinistisk harang om hur den ryska revolutionens eld inte bara skänkte den nuvarande sovjetstatens ledarskap ofelbarhet, utan till och med välsignade det med rätten och plikten att förkunna socialismens ”eviga sanningar” och ”dialektiska materialism”. Genom att skydda en kasts ohållbara materiella och politiska privilegier, som har blivit ett ödesdigert hinder på vägen mot socialismen, är de i själva verket tvingade att säga att just det som inte är socialistiskt, det som till och med har blivit det största hindret för socialismens fortsatta utveckling, är ”det enda socialistiska”.¹⁰⁹

Dessa och en hel del andra kritiska analyser av stalinismens teori och praktik gjorde jugoslaviska kommunister under Stalins livstid, under Stalinperioden. Det vittnade om det faktum att stalinismen hade förlorat sitt monopol på att tolka marxismen, inte bara i praktiken utan också i teorin. Det stalinistiska systemets regeringsmetoder och många av dess centrala särdrag, liksom Stalins teorier som hade förkunnats för att rättfärdiga systemet, hade faktiskt sedan länge inte bara blivit fjättrar för den kommunistiska världsrörelsen, utan också för Sovjetunionens fortsatta utveckling.

I mitten av 1930-talet hade Trotskij förutspått: ”Imorgon kommer Stalin att bli en belastning för det härskande skiktet.” Han fortsatte: ”Stalin närmar sig slutet på sitt tragiska uppdrag. Ju mer han tycker att han inte längre behöver någon, ju närmare kommer den timma då det kommer att visa sig att han inte behövs av någon... Det är knappast troligt att Stalin kommer att få ett enda ord till tack för det arbete han har utfört... Stalin kommer att lämna scenen

¹⁰⁶ J B Tito, ”Speech to the Sixth Congress of the Communist Party Of Yugoslavia”, Belgrad 1952.

¹⁰⁷ *Ibid.*

¹⁰⁸ *Socialist Democracy*, s 23.

¹⁰⁹ *Ibid.*, s 19.

tyngd av alla de brott som han har begått...”¹¹⁰

Stalins död betecknade inledningen av en ny fas i Sovjetunionens och världskommunismens utveckling. Världskommunismens monolitiska karaktär tillhörde det förgångna. Världskommunismens skillnader visade sig i uppkomsten av tre strömningar, tre olika tolkningar av marxismen. Även om avstaliniseringen i Sovjetunionen var tvekande och inkonsekvent, så fick den sitt ideologiska uttryck i den sovjetiska politiska läran om den vetenskapliga kommunismen. Den kinesiska kommunismen tog fullständigt avstånd från Moskva, inte bara i sin politiska praktik utan också i sin ideologi – en process som så småningom ledde till utvecklingen av Mao Zedongs tänkande, som av de kinesiska kommunisterna hyllades som ”marxismen-leninismens höjdpunkt”. Utifrån Jugoslaviens egen utveckling uppstod slutligen den strömning som kallas humanistisk marxism, som i allt större skala fick anhängare i olika kommunistiska länder och partier. De humanistiska marxisternas mål var att förverkliga en ny, friare och mänskligare socialistisk modell, befria den marxistiska politiska teorin från alla senare förfälskningar och förvanskningar, och på nytt undersöka Marx’ och Engels’ grundläggande begrepp och humanistiska ursprung och deras plats inom ramen för våra nutida problem.

Det är dessa strömningar inom dagens världskommunism som den andra delen i denna bok handlar om.

Lästips

Tariq Ali (red): [Det stalinistiska arvet](#) (antologi)

E H Carr: [Debatten om "socialism i ett land"](#) (innehåller flera länkar till andra texter om detta problem)

Isaac Deutscher: [Stalin](#) (biografi), [Ryssland efter Stalin. Del 1 – Bokslut över en era](#) (om Stalinepoken) och [Den ofullbordade revolutionen 1917-1967](#). Isaac Deutscher: var ända fram till sin död en av de viktigaste marxistiska författarna som bevakade och skrev om Sovjetunionen.

Michael Löwy: [Stalinistisk ideologi och vetenskap](#)

Vadim Z Rogovin: [Bolsjevism, stalinism, trotskism](#)

Max Shachtman: [Gav bolsjevismen upphov till stalinismen?](#)

Leo Trotskij: [Den förrådade revolutionen](#)

¹¹⁰ [Stalins brott](#), s 177-178.